

Michał KOKOWSKI

Zakład Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki, Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN; Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych; www.cyfronet.pl/~n1kokows/index.html; michal.kokowski@gmail.com

---

O wadliwości argumentacji za ostatecznym odkryciem szczątków Mikołaja Kopernika.

Cz. 1: Wyniki i interpretacja badań historycznych, archeologicznych, antropologicznych oraz antroposkopijnych¹

Streszczenie

W artykule przedstawiona została kompleksowa krytyka argumentacji za odkryciem szczątków Mikołaja Kopernika, formułowanej jeszcze przed podjęciem badań genetycznych. Zanalizowane zostały argumenty oparte na znajomości źródeł historycznych, wynikach badań archeologicznych i antropologiczno-antroposkopijnych, porównaniu czaszki 13/05 i rekonstrukcji przyżyciowej twarzy tej czaszki z portretami Mikołaja Kopernika, ponadto na ikonografii kopernikowskiej oraz metodologii badań interdyscyplinarnych.

Z przedstawionej krytyki wynika następująca teza: na podstawie wyników dostarczonych przez zespół Jerzego Gąssowskiego przed podjęciem badań genetycznych nie można było zasadnie twierdzić, że grób Mikołaja Kopernika odkryto z prawdopodobieństwem 97% albo dużym prawdopodobieństwem. Właśnie dlatego należało kontynuować badania, aby zwiększyć siłę argumentacji i uzyskać nowe dowody.

Słowa kluczowe: Mikołaj Kopernik, kopernikanistyka, ikonografia kopernikowska, rekonstrukcja przyżyciowa twarzy, porównanie czaszki 13/05 i rekonstrukcji przyżyciowej z wizerunkami Kopernika, argument autorytetu, metodologia badań interdyscyplinarnych.

---

¹ Recenzenci artykułu: prof. dr hab. Karolina Targosz – zagadnienia historyczne, ikonografia kopernikowska (Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów PAN); ks. dr Zbigniew Liana – zagadnienia metodologiczne (Katedra Filozofii Przyrody, Wydział Filozoficzny, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II).

Niniejszy tekst jest rozwinięciem części tez zasygnalizowanych w referacie pt. *Procedura identyfikacji szczątków nr 13/05 jako szczątków Kopernika w świetle racjonalności uzasadnienia*

Witając z zadowoleniem odrodzenie zainteresowań myślą Kopernika, wzywamy do dalszych pogłębionych jej badań oraz ich kompetentnej popularyzacji

Deklaracja Fromborska (3 listopada 2005)²

1. Wstęp

Informacje na temat prowadzonych w latach 2004–2008 udanych poszukiwań szczątków Mikołaja Kopernika są powszechnie znane w Polsce i za granicą. Stało się tak z jednej strony dzięki organizowaniu wielu spektakularnych wydarzeń medialnych³, a z drugiej – dzięki bardzo żywemu zainteresowaniu mediów po-

---

i retoryki perswazji (wygłoszonym podczas konferencji „Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów”, Kraków, 22–23 lutego 2010 r.) i referacie pt. *Poszukiwanie grobu Kopernika. Refleksje advocati diaboli* (wygłoszonym podczas „Copernicus Center Colloquium” #1, Kraków, 20 marca 2009 r.). Poruszane tu tematy będą rozwinięte szerzej w odrębnej obszernej interdyscyplinarnej monografii, do której już teraz odsyłam zainteresowanych Czytelników.

² Jako ekspert Polskiej Akademii Umiejętności, zaproszonej do sygnowania *Deklaracji Fromborskiej*, aktywnie uczestniczyłem w ostatniej fazie redagowania tego dokumentu. Usunąłem z niego kilka istotnych błędów i przeoczeń niezauważalnych dla osób, które tylko sporadycznie zajmują się analizą dokonań Kopernika. W szczególności miałem bezpośredni wpływ na kształt zacytowanego zdania. Ode mnie pochodzi podkreślenie potrzeby pogłębienia badań myśli Kopernika i jej kompetentnej popularyzacji (w pierwotnej formie tekstu podnoszono tylko potrzebę popularyzacji tej myśli). Tego rodzaju modyfikacje pierwotnej wersji tekstu podyktowane zostały odkrytym przeze mnie faktem zdumiewającego upadku w ostatnich trzydziestu latach badań Kopernikowskich w Polsce. Aby temu choć częściowo zaradzić, opublikowałem specjalną monografię – wprowadzenie do badań Kopernikowskich: *Różne oblicza Mikołaja Kopernika. Spotkania z historią interpretacji* (Kokowski 2009b; 2010d). Dodam, że książka ta powstawała przez wiele lat, a jej pierwsza wersja była gotowa już w 2003 roku.

³ Takich jak m.in. (a) „Sesja naukowa poświęcona pamięci Mikołaja Kopernika” (Frombork, 3 listopada 2005 r.); (b) konferencja prasowa Fundacji Kronenberga „Tajemnica grobu Kopernika wyjaśniona” (Warszawa, 20 listopada 2008 r.); (c) film *Tajemnica grobu Kopernika / Copernicus Tomb Mystery* (60 min), scenariusz i reżyseria Michał Juszcakiewicz (Michał Juszcakiewicz Art’s Agency, 2008), którego przedpremierowe prezentacje odbyły się w Toruniu, Olsztynie oraz Krakowie, premierowa zorganizowana została w Waszyngtonie (Carnegie Institution for Science, 3 grudnia 2009 r.), kolejne zaś – w Nowym Jorku (siedziba Fundacji Kościuszkowskiej, 4 grudnia 2009 r.), Los Angeles (Uniwersytet Loyola, 7 grudnia 2009 r.), Uppsali (28 kwietnia 2010 r.) (Juszcakiewicz 2009c), następnie film kilkakrotnie był prezentowany w szwedzkiej telewizji publicznej. Pokazano go również podczas krakowskiej konferencji „Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów” (22 lutego 2010 r.). We wrześniu 2010 film ten zdobył nagrodę Golden Dragon (Złotego Smoka) w kategorii naukowych filmów archeologicznych na festiwalu China International Conference of Science and Education Producers Meeting (14–20 września 2010 r., Suzhou, Chiny) (Juszcakiewicz 2010); (d) zorganizowanie kilkunastu uroczystości powtórnego pochówku Kopernika od lutego do 22 maja 2010 r.: w lutym domniemane szczątki przewieziono do Torunia, miejsca urodzenia M. Kopernika, później do Olsztyna, skąd odbyły pielgrzymkę przez całą Warmię do archikatedry fromborskiej; (e) zorganizowanie sesji *Kopernikana* w ramach sympozjum

pularnych tymi wydarzeniami. Nie ulega wątpliwości, że pod względem reklamowym były to bardzo udane przedsięwzięcia. Za miarę ich sukcesu niech służą następujące fakty:

1. W latach 2008 i 2009 badania te zostały uznane za jedno z najgłośniejszych wydarzeń naukowych w nauce polskiej przez „Rzeczpospolitą”⁴, „Przekrój”⁵ i „PAP – Nauka Polsce”⁶.
2. Fundacja Bankowa im. Leopolda Kronenberga przy Citi Handlowy, która finansowała drugi etap badań (w szczególności badania przeprowadzone przez polskich genetyków) i promowała wyniki tych badań, została wyróżniona nagrodą Mocni Wizerunkiem (przyznana 22 IV 2009 r. w ramach VIII Kongresu Public Relations (22–24 kwietnia 2009, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie).
3. Uzyskane wyniki szybko weszły do światowej literatury internetowej, np. obszernie opisano je w różnych wersjach językowych *Wikipedii*.

Z lektury wielu publikacji i wywiadów z autorami, którzy prowadzili poszukiwania tego grobu, jednoznacznie wynika, że są oni *głęboko przekonani*, iż niepodważalnie odkryli grób Mikołaja Kopernika, odnaleźli jego szczątki, ustalili, jak wyglądał w wieku około siedemdziesięciu lat oraz wyznaczyli profil jego DNA. Za odkryciem grobu i szczątków tego wielkiego myśliciela przemawiają – ich zdaniem – niezbite, spójne argumenty naukowe przeróżnej natury:

1. Szczegółowa lektura źródeł historycznych.
2. Wyniki badań archeologicznych i antropologiczno-antroposkopijnych.
3. Porównanie czaszki 13/05 z portretami Kopernika.
4. Porównanie rekonstrukcji przyżyciowej twarzy czaszki 13/05 z portretami astronoma.

---

naukowego z okazji uroczystości jubileuszowych 750-lecia Warmińskiej Kapituły Katedralnej (Olsztyn, 20 maja 2010 r.).

⁴ „Mijający rok wielu badaczy może uznać za bardzo udany. Dziennikarze działu nauki »Rzeczpospolitej« jak co roku dokonali autorskiego przeglądu ich dokonań. *Jednak nie jest to ranking odkryć. Sporządziliśmy jedynie zestawienie tych, które naszym zdaniem stały się wizytówkami nauki polskiej i znalazły najżywszy oddźwięk w mediach*” (Stanisławska *et al.* 2008; kursywa – M.K.).

⁵ Zob. „Przekrój” 2009.

⁶ „Najważniejsze wydarzenia w nauce polskiej w 2008 roku: Zarejestrowanie przez polski teleskop najjaśniejszego, widzianego przez człowieka, błysku optycznego pochodzącego z odległego wszechświata, przełom w poszukiwaniu grobu Mikołaja Kopernika i nowatorski zabieg, dzięki któremu pacjent może uniknąć cukrzycy – to niektóre z najważniejszych wydarzeń w nauce polskiej w 2008 r. [...] Badania przeprowadzone na Uniwersytecie w Uppsali wykazały, że DNA uzyskane z włosa odkrytego w jednej z ksiąg należących do wybitnego astronoma jest takie samo, jak to pobrane z czaszki znalezionej przy ołtarzu, którym opiekował się on za życia. Tym samym zidentyfikowano grób Kopernika w katedrze we Fromborku” („PAP – Nauka Polsce” 2008b).

5. Znajomość faktów na temat pochodzenia etnicznej ludności Śląska i mieszczan toruńskich w XIII–XVI wieku oraz rodziców Kopernika i samego Kopernika.
6. Znajomość historii manuskryptów pism Kopernika i jego księgozbioru.
7. Wyniki badań genetycznych domniemanych szczątków Kopernika i włosów z książki Johanna Stöfflera (*Calendarium Romanum magnum, Caesareae maiestati dicatum*), która przez prawie ćwierć wieku była używana przez astronoma, w tym:
  - a) porównanie wyniku analizy genu HERC2 (determinującego kolor oczu) z portretami Kopernika;
  - b) właściwe rozumienie metod statystycznego opracowania danych genetycznych;
  - c) znajomość populacyjnych baz mtDNA i Y-DNA.

Jednakże, w świetle przeprowadzonych przeze mnie szczegółowych analiz interdyscyplinarnych, okazuje się, że mimo szerokiej społecznej akceptacji dla przedstawionej przez autorów argumentacji na rzecz tezy o definitywnym odkryciu szczątków Mikołaja Kopernika, argumentacja ta *jest wadliwa* z wielu istotnych powodów.

2. Zakres tematyczny

W niniejszym artykule, w nawiązaniu do wcześniejszych moich publikacji, *synetycznie* wyjaśniam, *na czym polega wadliwość argumentacji* w przypadku pierwszego, trzeciego oraz czwartego z wymienionych powyżej zagadnień⁷. (Pozostałe zagadnienia, od piątego do dziesiątego z tej listy, ściśle związane z badaniami DNA, analizuję w oddzielnym artykule zamieszczonym w tym tomie.)

Aby uniknąć wszelkich nieporozumień, chciałbym jednoznacznie zaznaczyć, że podejmując się oceny wyników poszukiwań szczątków Mikołaja Kopernika (w tym oceny badań DNA), nie wykraczam poza zakres własnych kompetencji zawodowych, określonych zarówno przez moje wykształcenie, jak i działalność naukową (skoncentrowaną od wielu już lat m.in. na systematycznym uprawianiu historii i filozofii nauki, w tym historii badań kopernikowskich, metodologii nauk empirycznych i ścisłych, a w ostatnim okresie na tzw. genealogii genetycznej). Odwołuję się tu więc do wiedzy dotyczącej historii życia i pochodzenia Mikołaja Kopernika, spójności prezentowanych rozumowań, zagadnień metodologicznych oraz zagadnień statystyczno-matematycznych (te ostatnie analizuję we wspomnianym oddzielnym artykule zamieszczonym w tym tomie).

---

⁷ Drugie zagadnienie, dotyczące ustaleń antropologicznych i archeologicznych, zostało omówione krytycznie w artykułach: Kozłowski 2009a; 2009b; 2010a; Sołtysiak, Kozłowski 2009 oraz Sołtysiak 2010a; 2010b.

3. Problemy z rekonstrukcją przyżyciową twarzy i jej porównaniem z portretami Mikołaja Kopernika

Jak to obszernie wyjaśniałem w moim wcześniejszym artykule (Kokowski 2005b / 2007a), rekonstrukcja przyżyciowa twarzy z domniemanej czaszki Kopernika obarczona jest kilkoma istotnymi ograniczeniami:

1. By łatwiej ocenić rzetelność wykonania rekonstrukcji, należało takie rekonstrukcje powierzyć kilku niezależnym profesjonalnym zespołom (w analizowanym zaś przypadku tylko jeden zespół / badacz dokonał rekonstrukcji).
2. Dostarczono tylko rekonstrukcję przyżyciowego wyglądu twarzy osobnika w wieku około 70 lat, a nie wykonano takich rekonstrukcji dla innego wieku, np. 25, 35–40 czy 60 lat (co jest potrzebne do ich rzetelnego porównania z portretami)⁸.
3. Porównanie rekonstrukcji twarzy ma w dużym stopniu charakter subiektywny, bowiem:
  - a) porównuje się – tylko wizualnie – graficzną rekonstrukcję wyglądu twarzy w wieku ok. 70 lat z portretami przedstawiającymi Kopernika w wieku 35–40 lat;
  - b) w porównaniu tym nie wykorzystuje się żadnej obiektywnej, matematycznej miary postulowanego podobieństwa;
  - c) utrzymuje się przy tym, że uzyskana rekonstrukcja jest bardzo podobna do portretów (co nie przekonuje mnie, gdyż rekonstrukcja, poza ogólną zgodnością – w punktach kraniometrycznych – rysów twarzy z rysami twarzy przedstawionej na wiarygodnych portretach Kopernika, różni się znacznie w wielu istotnych szczegółach; szerzej wyjaśniam tę kwestię w następnych podrozdziałach artykułu).
4. Mając na względzie standardową metodologię pomiarów empirycznych (a szczególnie teorię błędów pomiarowych), należałoby dostarczyć nie

---

⁸ Zasadność tej krytyki uznał w 2006 roku Jerzy Gąssowski: „Wszelako nikt z badaczy nie twierdzi, że istnieje stuprocentowa pewność dokonanej identyfikacji. Wynika to z faktu, iż zachowane realistyczne portrety Mikołaja Kopernika – służące jako materiał porównawczy – pochodzą z lat, gdy Kopernik liczył sobie nie więcej jak 30–40 lat. Rekonstrukcja zaś ujawnia oblicze człowieka co najmniej o 30 lat starszego, co może być przyczyną zrozumiałych różnic w wyglądzie, a co za tym idzie, może być podawana w wątpliwość” (Gąssowski 2006c, s. 1).

Potwierdzenie słuszności tego typu krytyki przyniósł również wywiad, jakiego udzielił Dariusz Zajdel 7 maja 2007 roku redaktor J. Paszkowskiej (2007), a następnie krytyczne opracowanie tematu przez niezwiązanego z grupą J. Gąssowskiego eksperta antropologii sądowej Bronisława Młodziejewskiego (2010).

Choć badacze grupy J. Gąssowskiego akceptują słuszność tego typu krytyki, nie odwołują się do wspomnianego artykułu (Kokowski 2005b / 2007a), w którym ją przedstawiono po raz pierwszy. Jest jednak pewne, że znają ten artykuł – zob. Gąssowski 2005d; 2010; Piasecki 2005d.

jedną, lecz trzy rekonstrukcje dla zadanego wieku, będące odpowiednikami wartości minimalnej, średniej oraz maksymalnej pomiaru. Jednak – o ile mi wiadomo – tego typu wymagania nie stosuje się w praktyce rekonstrukcji (co jest stratą ważnych informacji empirycznych).

5. Autorzy porównania czaszki 13/05 z katedry fromborskiej i rekonstrukcji przyżyciowej z portretami Mikołaja Kopernika nie mieli dostatecznej wiedzy na temat jego osoby, a w szczególności historii owych portretów, co wyjaśniam obszernie poniżej w następujących podrozdziałach.

4. Znajomość wiedzy na temat Mikołaja Kopernika u autorów, którzy dokonali identyfikacji szczątków z grobu 13/05 jako szczątków Kopernika, a kwestia poprawności rozumowań dotyczących identyfikacji szczątków astronoma

W pierwszej fazie badań (tj. badań historycznych, archeologicznych, antropologicznych oraz antroposkopijnych i odniesieniu wyników tych badań do portretów Mikołaja Kopernika) wypowiedzi na temat identyfikacji szczątków Kopernika formułowali m.in. następujący autorzy: archeolodzy – Jerzy Gąssowski, Beata Jurkiewicz; antropolog – Karol Piasecki; specjalista antroposkopii – Dariusz Zajdel oraz (przygodnie) historyk – Jerzy Sikorski. Żadna z wymienionych osób, z wyjątkiem Jerzego Sikorskiego, nigdy wcześniej nie zajmowała się badaniami kopernikowskimi. Jawnie przyznawali się do tego w swoich publikacjach archeolog Jerzy Gąssowski i antropolog Karol Piasecki⁹. Mimo to w publikacjach wspomnianych autorów, a szczególnie J. Gąssowskiego, napotykamy bardzo liczne wypowiedzi, w których nagminnie rozpowszechniano błędne opinie dotyczące najsłynniejszego dotąd kanonika warmińskiego (co wskażę i wyjaśnię szczegółowo poniżej).

W wypowiedziach wspomnianych autorów wyraźnie manifestuje się *przyjmowane niejawnie założenie*, że brak specjalistycznej wiedzy nt. Kopernika nie rzuca na poprawność rozumowań dotyczących identyfikacji szczątków astronoma. Udowodnię w tym artykule, że to na pozór słuszne założenie jest błędne. Uważam też, że przyjęcie tego założenia wyznaczyło ogólną strategię retoryczną publikacji tego zespołu i spowodowało bardzo poważne osłabienie przedstawionego przez nich materiału dowodowego.

Warto tu zaznaczyć, że wysoko cenię dorobek Jerzego Sikorskiego na polu badań kopernikowskich. Należy on, moim zdaniem, do nielicznej grupy polskich ekspertów, którzy w ostatnich czterdziestu latach wnieśli istotny wkład do badań

---

⁹ Zob. np. Gąssowski / Hofman-Wiśniewska 2008, s. 1; Piasecki / Górka 2005.

na temat życia i działalności Mikołaja Kopernika. Przykładem tego – i to jednym z wielu¹⁰ – jest sformułowanie przez olsztyńskiego historyka hipotezy o lokalizacji grobu Mikołaja Kopernika na podstawie analizy zachowanych źródeł historycznych i wcześniejszych opracowań tematu lokalizacji tego grobu. Mam jednak w odniesieniu do tej właśnie hipotezy dwie wątpliwości, które ujawnię w dalszej części artykułu.

5. Identyfikacja szczątków z grobu 13/05 a kwestie portretów Mikołaja Kopernika (z XVI–XX wieku) i jego rysopisu

Zasadniczą słabością procedury identyfikacji szczątków z grobu 13/05 jako szczątków Kopernika jest pominięcie w tej procedurze specjalistycznej wiedzy z zakresu historii portretów astronoma (z XVI–XX wieku). Znajomość tej dziedziny sprawia, że porównanie antropologiczne czaszki 13/05 z portretami Kopernika (wykonane przez K. Piaseckiego) i porównanie rekonstrukcji przyżyciowej czaszki 13/05 z portretami Kopernika (wykonane przez D. Zajdla) stają się problematyczne (o tym za chwilę). Z drugiej jednak strony, wskazana trudność wyznacza pewien odrębny, ale skądinąd interesujący program badawczy, polegający na poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, który ze znanych portretów (w warstwie widocznej czy ukrytej) jest najbardziej zgodny bądź podobny do wspomnianej rekonstrukcji.

W kontekście tych badań Karol Piasecki sformułował następującą mocną tezę:

– Wizerunków astronoma jest wiele. – Oczywiście każdy z nas widział Kopernika na portretach. Złamany, duży nos i asymetria twarzy są widoczne na wszystkich jego podobiznach. Co się okazuje, są one także na czaszce (Piasecki/Szczepkowska 2005, s. 11).

Jako ilustracja tej tezy w artykułach: Kowalski 2005, s. 10 (relacjonującego wyniki badań zespołu Gąssowskiego) i Piasecki / Pohl, Zieliński 2005, s. 7, podane zostały cztery podobizny Kopernika „rysowane i malowane za jego życia i po śmierci” (ryc. 1). Istnieje szereg istotnych wątpliwości na temat tych obrazów, czego nie są świadomi autorzy tych artykułów.

Pierwszy z portretów (ryc. 2) – osoby z charakterystycznym orlim nosem – mimo jednoznacznego widniejącego pod nim napisu, nie przedstawia wcale Ko-

---

¹⁰ Zob. liczne odniesienia do jego różnych publikacji w Kokowski 2009b. Muszę jednak zaznaczyć, że nie podzielam fascynacji J. Sikorskiego kwestią Anny Schiling (rzekomej kochanki Kopernika). Według mnie jest zbyt mało danych źródłowych, aby wysuwać na ich podstawie jednoznaczne wnioski.

Ryc. 1. Rzekome i faktyczne portrety Kopernika

Ryc. 2. Rzekomy portret Kopernika (fot. W. Skiba i A. Wyporek; źródło: Wasiułyński 1938, ilustracja po s. 536)

pernika, lecz... Johanna Stöflera (1452–1531)¹¹. Portret ten został wykonany przez J. Mittanoura Chamahistę i wydany przez Baltazara Moncorneta (zm. 1668).

¹¹ O czym łatwo się przekonać z frontyspisu dzieła samego Stöflera: *Ephemeridum opus Joannis Stoeffleri Justingensis Mathematici...*, Tubingae per Hulderricum Morhart Ann. XXXIII (1533), i portretu tego autora zamieszczonego np. w *Icones virorum illustrium doctrina et eruditione praestantium, cum eorum vitis* Jana Jakuba Boissarda, 1652–1669, s. Tt4. Wspomniany Johannes Stöfler to autor... *Calendarium Romanum magnum, Caesariae maiestati dicatum* (1518). W egzemplarzu tego właśnie dzieła należącym do Kopernika znaleziono w Uppsali dwa włosy przypisywane Kopernikowi.

Ryc. 3. Tzw. portret gołuchowski Kopernika – obraz olejny szkoły niemieckiej (połowa XVI w.), kopia Nory Zinck (ok. 1942; Muzeum Narodowe w Warszawie, depozyt Muzeum Okręgowego w Toruniu, nr inw. MNW 190310; MT/MK/Dep/1)

Drugi portret (ryc. 3), tzw. portret gołuchowski Kopernika, jest uznawany za dyskusyjną podobiznę astronoma w wieku 40–60 lat. Zygmunt Batowski (1933, s. 69 i 99) stwierdzał na przykład, że jest to portret nieznanego mężczyzny w wieku około 40 lat.

Trzeci obraz (ryc. 4), tzw. portret gimnazjalny albo toruński Kopernika, nie jest autoportretem (*tego twierdzenia nie ma* u Piaseckiego, głoszą je zaś Gąssowski i Jurkiewicz – zob. Gąssowski, Jurkiewicz 2005b, s. 19; Gąssowski 2008b, s. 26; 2009a, s. 49) i nie jest obrazem powstałym za życia Kopernika (*tego twierdzenia nie ma* u Piaseckiego, *głosi je* Zajdel 2006, s. 39) – wyjaśniam to poniżej w podrozdziale 5. Dodajmy, że nie ma żadnych dowodów źródłowych, iż Kopernik malował jakiegokolwiek portrety, w tym autoportrety. Milczenie zaś źródeł w tej sprawie przemawia za tym, że tego nie robił, bo w przeciwnym wypadku –

Ryc. 4. Tzw. portret gimnazjalny albo toruński Kopernika (Muzeum Okręgowe w Toruniu, nr inw. MT/Ad/217/M/N)

jako autor obrazu toruńskiego – musiałby być artystą wielkiej klasy i z tej racji musiałby malować wiele obrazów¹².

Natomiast czwarty portret (ryc. 5) to kompozycja Tytusa Maleszewskiego (1827–1898), wydana przez W. Korn & Co. ok. 1860 roku w Berlinie, w litografii G. Engelbacha (1823–1885), a w 1873 roku w Warszawie w litografii W. Walikiewicza i zamieszczona w książce K. Flammariona *Życie Mikołaja Kopernika. 1473–1873* (w przekładzie F. Sulimierskiego; Warszawa: Nakładem księgarni Ungra i Banarskiego, 1873, s. 8). Jak dotąd twierdzono też, że widniejący na niej wizerunek Kopernika miał być kopią rzekomego obrazu autorstwa Ridolfa Cu-randiego (Ghirlandajo) z 1505 lub 1508 roku. Jednak, jak to udowadniam, jest to wymyślona, dowolna wizja postaci Kopernika, podobnie jak i sam rzekomy portret autorstwa Ghirlandajo¹³.

¹² Wspominałem o tym jednoznacznie już we wcześniejszym artykule: Kokowski 2008, s. 80.

¹³ Podejmuję ten wątek w drugim artykule publikowanym w tym tomie, zob. s. 252–253.

Ryc. 5. Portret Kopernika według kompozycji Tytusa Maleszewskiego (1827–1898)
(źródło: Flammariion 1873, s. 8)

6. O wiarygodnych portretach Kopernika

Specjaliści historii portretów Mikołaja Kopernika wiedzą bardzo dobrze, że nie zachowały się żadne oryginalne wizerunki astronoma, które *powstały za jego życia*. Nie jest takim wizerunkiem w szczególności portret toruński (ryc. 4), gdyż wykonane przez Tomasza Ważnego w 1987 roku analizy dendrochronologiczne deski dębowej, na której namalowano obraz, dowiodły, że pochodzi ona z drzewa ściętego w 1571 roku. Co za tym idzie, ze względu na tzw. okres leżakowania drewna, obraz mógł powstać najwcześniej w 1573 roku, a biorąc pod uwagę kwestie związane z techniką powstania obrazu – najpewniej dopiero w latach 1580–1585¹⁴.

W świetle dotychczasowej wiedzy za prawdopodobne portrety astronoma uznaje się całą grupę wczesnych portretów, wywodzących się od zaginionego orygina-

---

¹⁴ Omawiam to obszerniej w: Kokowski 2009b, s. 434, przyp. 585.

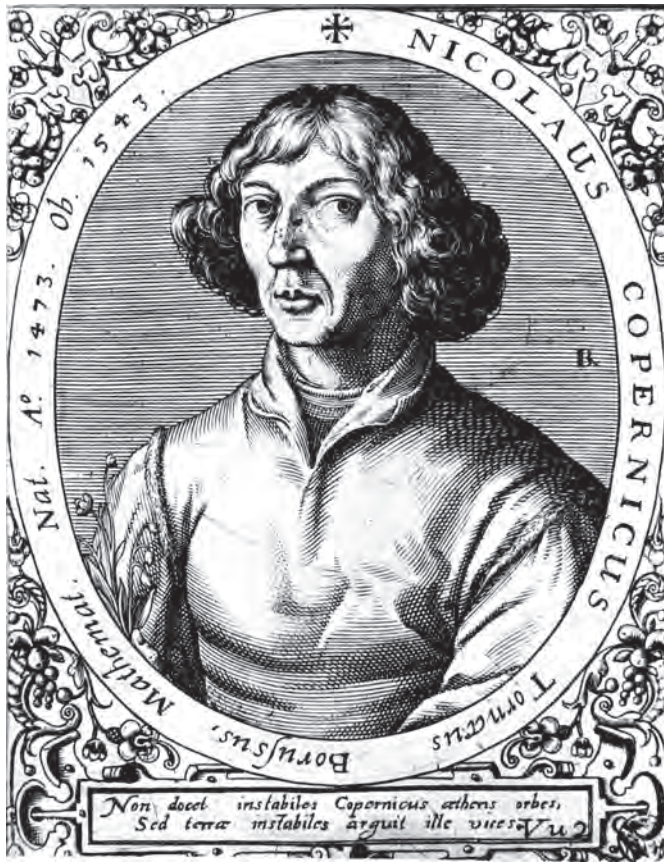

Ryc. 6. Tzw. drzeworyt Reusnerowski, autorstwa Tobiasza Stimmera (lub jego szkoły) (fragment) (źródło: N. Reusnerus, *Icones sive imagines virorum literis illustrium*, Argentorati 1587; Biblioteka Jagiellońska, Kraków, sygn. Cim. 1422 Mag. St. Dr.)

łu (tzw. autographonu), który był w posiadaniu rajcy gdańskiego, bratanka za-przyjaźnionego z Kopernikiem biskupa Tiedemanna Giesego, noszącego to samo imię i nazwisko co biskup. Do grupy tej należą m.in.:

1. Portret strasburski namalowany przez Tobiasza Stimmera w latach 1571–1574 (ale przed przemalowaniami z 1838 roku, które upodobniły go do portretu toruńskiego).
2. Drzeworyt Reusnerowski opublikowany w 1587 roku (powstały najprawdopodobniej przed 1584 rokiem; zob. ryc. 6).
3. Tzw. portret Boissardowski, tj. miedzioryt autorstwa Teodora de Bry, opublikowany w 1597 roku (ryc. 7).

Ryc. 7. Tzw. portret Boissardowski, tj. miedzioryt autorstwa Teodora de Bry, zamieszczony w dziele: Jean Jacques Boissard, *Icones Virorum Illustrium* (Frankfurt 1597, k. XVI; Muzeum Okręgowe w Toruniu, nr inw. MT/MK/46; fot. Krzysztof Deczyński)

4. Portret z gimnazjum toruńskiego z ok. 1580–1585 lub raczej jego pierwotna postać – podobna do portretu Boissardowskiego – ujawniona dzięki badaniom w widmie rentgenowskim (a również w podczerwieni i ultrafiolecie).
5. Portret epitafijny z kościoła św.św. Janów w Toruniu z 1580 roku (ryc. 8)¹⁵.

Do grupy bezdyskusyjnie wiarygodnych, choć powstałych nieco później wizerunków Kopernika zalicza się m.in. drzeworyt Kauffmannowski (ryc. 9), reprezentujący typ reusnerowski, a wykonany w Wittemberdze pod koniec XVI lub na początku XVII wieku¹⁶.

¹⁵ Zob. Flik 1973; 1974; 1990.

¹⁶ Zob. Batowski 1933, s. 33–37 i ilustr. 5; Flik-Fizek 1992, s. 165.

Ryc. 8. Portret epitafrjny Kopernika z kościoła św.św. Janów w Toruniu (1580) – obraz olejny nieznanego malarza (ok. 1582–1589), ufundowany przez Melchiora Pirnesiusa (kopia Karla Hemmerleina, 1943; Muzeum Okręgowe w Toruniu, nr inw. MT/MK/183)

7. Elementarny dowód błędności tezy K. Piaseckiego (2005b), J. Gąssowskiego, B. Jurkiewicz (2005b) oraz J. Gąssowskiego (2008b), że na wszystkich portretach Kopernika widnieje skrzywiony nos

Wymienione powyżej *niekwestionowalne wczesne portrety* M. Kopernika (ryc. 4 i 6–9) są kontrświadectwami dla tezy K. Piaseckiego, J. Gąssowskiego oraz B. Jurkiewicz (2005b)¹⁷, że na wszystkich portretach Kopernika widnieje skrzywiony nos.

¹⁷ „Zarówno na zachowanych portretach [sic! – M.K.], jak i na badanej czaszce widoczna jest deformacja nosa odchylonego w lewą stronę, co musiało być spowodowane urazem, doznany w wieku 7–12 lat, który następnie doprowadził do czytelnego odkształcenia symetrii czaszki” (Gąssowski, Jurkiewicz 2005b, s. 19).

Ryc. 9. Tzw. drzeworyt Kauffmannowski (fragment), Wittemberga, koniec XVI–początek XVII wieku (źródło: Batowski 1933, ilustr. 3)

8. Wątpliwość odnośnie do tezy K. Piaseckiego o asymetrii twarzy Kopernika

Uważam, że teza K. Piaseckiego o asymetrii twarzy Kopernika widocznej na podobiznach astronoma jest warta dalszej interdyscyplinarnej dyskusji, bowiem efekt tej niesymetrii (o ile w ogóle istnieje) nie rzuca się w oczy, a tym samym nie może być duży (Kokowski 2005b / 2007a)¹⁸.

Zwracam przy tej okazji uwagę, że ludzkie twarze nie są idealnie symetryczne, czego jednak nie dostrzegamy w zwyczajnej percepcji. Co za tym idzie, wątpliwość co do istnienia *asymetrii twarzy Mikołaja Kopernika przedstawianej na jego portretach* mogą rozsądzić wyłącznie dokładne pomiary. Do momentu, kie-

¹⁸ Warto tu dodać, że fakt małej asymetrii odnotował również Zajdel / Paszkowska 2007.

dy ich nie mamy, postuluję traktować drugą tezę Karola Piaseckiego jako niesprawdzone empiryczne przypuszczenie, hipotezę. Ciężar dowodowy spoczywa na barkach Piaseckiego, bowiem nikt przed nim nie mówił o tym efekcie. Podkreślam, że konieczne są dokładne pomiary i *opublikowanie ich wyników*, a nie tylko deklaracje słowne, jakoby asymetria ta widoczna była na obrazach.

9. Szrama na domniemanej czaszce Kopernika a szrama na portretach Kopernika

Według Gąssowskiego, Jurkiewicz 2005b, s. 19, i Gąssowskiego 2008b, s. 26:

Ważną sprawą jest widoczna na czaszce nad prawym oczodołem podwójna pionowa szrama – zapewne ślad rany ciętej. Autoportret [sic! – M.K.] zdradza podobną nieprawidłowość w widoku lewej brwi, która na niewielkim odcinku wydaje się być w zaniku. [W klasycznej technice autoportretu stosuje się metodę odbicia zwierciadlanego, stąd porównanie dotyczy prawej części czaszki i lewej części przedstawianej na obrazie głowy – dop. M.K.]”.

Warto dodać kilka słów komentarza do powyższego cytatu:

1. Wspomniany efekt zaniku lewego łuku brwiowego na rzekomym autoportrecie Kopernika (o tym obrazie poniżej) został ujawniony dopiero przez L. Torwirta (1953), który (dzięki analizie obrazu w podczerwieni i w normalnym świetle) dostrzegł „skazę, jakby bliznę” u nasady lewej brwi. Odkrycie to zostało ugruntowane następnie przez J. Flika (1973; 1974; 1990) (w badaniach obrazu promieniowaniem rentgenowskim oraz w podczerwieni i nadfiolecie): dostrzegł on, że na zdjęciu rentgenowskim obrazu bliźna powtarza się z lewej i prawej strony nasady nosa.
2. Zauważmy, że na portrecie nie widać wcale „podwójnej szramy nad lewym łukiem brwiowym” analogicznej do „podwójnej szramy” nad prawym łukiem brwiowym na domniemanej czaszce M. Kopernika i rekonstrukcji przyżyciowej D. Zajdla (zob. ryc. 10 i 11 oraz Kokowski 2005b / 2007a).

Co za tym idzie, wskazana rozbieżność cech domniemanej czaszki M. Kopernika i wspomnianego przez J. Gąssowskiego i B. Jurkiewicz „autoportretu” Kopernika (tzn. portretu toruńskiego) znacznie osłabia siłę dowodową argumentacji za identyfikacją odnalezioną czaszki. Jeśli przyjmiemy bowiem założenie₁: o wiarygodności „autoportretu” i przekazów historycznych, które milczały o jakiegokolwiek podwójnej szramie, i założenie₂: o tym, że podwójna szrama na czaszce 13/05 powstała przed powstaniem „autoportretu”, fakt odnalezienia tej czaszki prowadzi nas do falsyfikacji tezy o odnalezieniu szczątków Kopernika. Jeśli zaś przyjmiemy założenie₂ i założenie₃: że znaleziona czaszka jest czaszką Koperni-

Ryc. 10. Fragment czaszki nr 13/05 (powiększony fragment fotografii wykonanej przez nadkom. mgr. D. Zajdla¹⁹; źródło: Gąssowski 2009c, s. 16; <http://i.wp.pl/a/f/jpeg/23516/kopernik4.jpeg>)²⁰

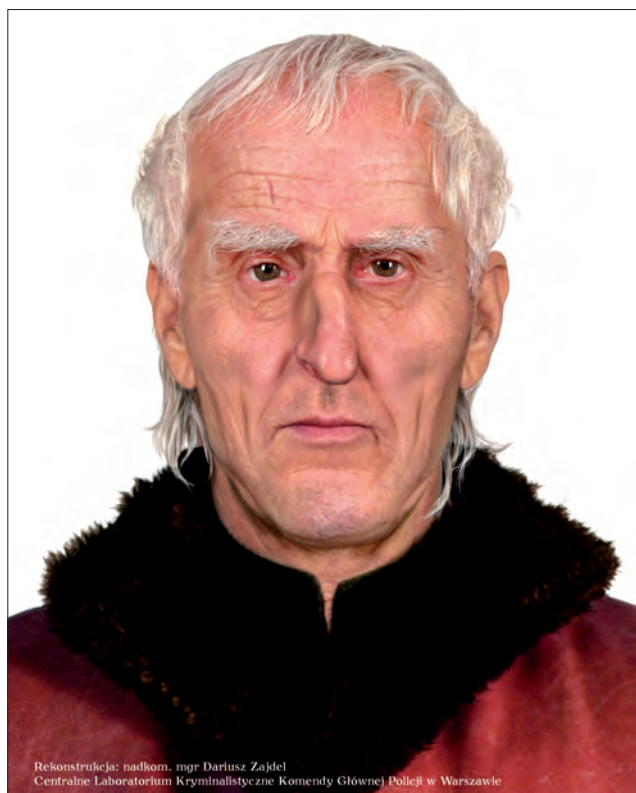
ka, prowadzi to nas do falsyfikacji tezy o wiarygodności „autoportretu” i przekazów historycznych.

Co z tym idzie, dla uratowania wiarygodności „autoportretu” i przekazów historycznych oraz wiarygodności odnalezienia czaszki 13/05 musielibyśmy odrzucić założenie₂ i przyjąć, że podwójna szrama na czaszce 13/05 powstała najwcześniej tuż po namalowaniu „autoportretu” lub, według K. Piaseckiego, nawet po śmierci Kopernika za sprawą grabarzy²¹. Również i to wyjaśnienie nie jest zadawalające, gdyż według T. Kozłowskiego (2009a, 2009b) i A. Sołtysiaka (2010a), szrama nie jest wcale efektem uszkodzenia czaszki (ani za życia Kopernika, ani po jego śmierci), lecz pozostałością rowka tętniczego.

¹⁹ Chociaż w artykule Jerzego Gąssowskiego (2009c, s. 16) nie podano autora zdjęcia czaszki Kopernika, dzięki wymianie korespondencji między Wydawnictwem PAU a prof. Jerzym Gąssowskim okazało się, że jest nim mgr Dariusz Zajdel (ówcześnie nadkom.).

²⁰ Ponieważ wydawcy monografii nie uzyskali od podinsp. mgr. Dariusza Zajdla (autora wspomnianego zdjęcia czaszki nr 13/05) i prof. Jerzego Gąssowskiego zgody na zamieszczenie w monografii całej fotografii tej czaszki, prawem cytatu – zgodnie z art. 29 §1 *Ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych* (z dnia 4 lutego 1994 r., tekst jednolity: Dz. U. 2006, nr 90, poz. 631) – zamieszczam jej fragment. Por. Stanisławska-Kloc 2009, szczególnie s. 166 podrozdział 3.3 i s. 169 podrozdział 3.7.

²¹ Bruzda na czaszce „mogła powstać w trakcie przemieszczenia szkieletu” (zob. Piasecki 2005c, s. 6), „za sprawą łopaty grabarza” (zob. Piasecki 2005a, s. 10) (odnotowałem to już w: Kowalski 2005b / 2007a).

Ryc. 11. Rekonstrukcja przyżyciowa czaszki 13/05, wykonana przez nadkom. mgr. Dariusza Zajdla (Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Komendy Głównej Policji w Warszawie)²¹. Odtworzono [...] jedno z wspomnianych w analizie antropologicznej uszkodzeń skóry (blizny) nad prawym łukiem brwiowym, które to miało swoje dość wyraźne odzwierciedlenie w postaci naruszenia struktury kości czaszki” (Piasecki, Zajdel 2005, s. 36)

Zauważmy jednak, że rozbieżność opinii na temat genezy owej szramy nie ma żadnego wpływu na kwestię zasadniczą, iż *żaden* artysta nie uwiecznił tego typu szramy na portretach Kopernika²³.

²² Ilustracja ta stanowi część planszy nr 3 (plik „plansza_03.jpg”) rozpowszechnianej na płycie CD-R podczas uroczystości we Fromborku 3 listopada 2005 roku (zob. Zajdel 2005a). Czynie to zgodnie z dyrektywą określoną w zamieszczonym na tej płycie pliku pt. „Czytaj – Prawa autorskie.txt”: „W przypadku publikacji całości lub fragmentu obrazu należy każdorazowo podawać nazwisko autora oraz pełną nazwę instytucji, tj: nadkom. Dariusz Zajdel, Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Komendy Głównej Policji”. (Stosują się tutaj też uwagi dotyczące prawa cytatu podane w poprzednim przypisie.)

²³ Przeoczyli to wcześniejsi badacze, wśród nich słynny Owen Gingerich z Uniwersytetu Harvarda (zob. Gingerich 2011b): „To, co pierwotnie uznano za ślad po ranie na czole, pasujący do de-

Jedynym wątpliwym przypadkiem jest drzeworyt Reusnerowski, na którym nad prawym łukiem brwiowym widnieje podłużna, lewostronnie wybrzuszona skaza. Skaza ta wydaje się jednak przypadkowym uszkodzeniem. Gdyby założyć bowiem, że na czaszce Kopernika widniała skaza taka jak na czaszce 13/05, to zgodnie z techniką tworzenia drzeworytu (jest on odbiciem lustrzanym pierwowzoru) na drzeworycie Reusnerowskim skaza powinna być uwidoczniiona nad lewym (a nie prawym) łukiem brwiowym i mieć prawostronne (a nie lewostronne) wybrzuszenie – por. ryc. 6 i ryc. 12. Co za tym idzie, również drzeworyt Reusnerowski nie przemawia za odkryciem na portretach Kopernika wspomnianej szramy (chyba że przyjmniemy niezgodnie ze znawcami ikonografii Kopernikowskiej, iż drzeworyt Reusnerowski nie przedstawia wcale widoku lustrzanego twarzy Kopernika, a ukazuje taki lustrzany widok np. portret toruński).

Ryc. 12. Odbicie lustrzane fragmentu czaszki nr 13/05 (powiększony fragment odbicia lustrzanego fotografii wykonanej przez nadkom. mgr. D. Zajdla; źródło: Gąssowski 2009c, s. 16; <http://i.wp.pl/a/f/jpeg/23516/kopernik4.jpeg>)

10. W jakim stopniu wizerunki Kopernika odzwierciedlają jego prawdziwą fizjonomię?

Autorzy identyfikacji szczątków Kopernika przyjmują za pewnik, że najbardziej znane portrety Kopernika, a szczególnie portret toruński (nazywany przez nich autoportretem), w pełni realistycznie przedstawiają fizjonomię Kopernika.

---

likatnej blizny na toruńskim portrecie [sic! – dop. M.K.], okazało się zwykłym rowkiem tętnicznym” (Gingerich 2010b, s. 229).

Prof. Gingerich nie wymienił przy tym nazwiska autora tezy o utożsamieniu szramy na czaszce 13/05 z rowkiem tętnicznym – był nim wspomniany już Tomasz Kozłowski (2009a; 2009b).

²⁴ Por. przyp. 20 i 21.

Można mieć jednak uzasadnione wątpliwości co do słuszności tego założenia:

1. Jak pamiętamy, portret toruński nie jest wcale autoportretem, bo został namalowany najwcześniej w 1580 roku, być może z tzw. zaginionego autographonu (Kokowski 2009b, s. 434, przyp. 585). Jest oczywiste, że artyści, którzy malowali te obrazy, mogli przedstawiać jego fizjonomię w sposób niecałkowicie realistyczny – obraz malarski to przecież nie fotografia (por. Kokowski 2005b / 2007a, s. 137).
2. Jest też wysoce wątpliwe, by w 1580 roku (37 lat po śmierci kanonika warmińskiego) ktokolwiek na Warmii czy w Toruniu dobrze pamiętał, jak faktycznie wyglądał Kopernik, zarówno w wieku starszym, jak i tym bardziej młodzieńczym. To nie gołosłowne stwierdzenie – wiadomo bowiem, że gdy w 1581 roku biskup warmiński Marcin Kromer postanowił ufundować epitafium Kopernikowi, w kapitule warmińskiej nie znalazł się nikt, kto mógłby udzielić biskupowi elementarnych wiadomości na temat tego kanonika (Kokowski 2009b, s. 40).

Co za tym idzie, gdybyśmy chcieli porównywać portrety Kopernika czy to z domniemaną czaszką Kopernika, czy to z rekonstrukcją przyżyciową stworzoną dla tej czaszki, musielibyśmy zachować przy tym duży stopień krytycyzmu. Niestety autorzy takiego porównania – K. Piasecki, D. Zajdel oraz J. Gąssowski – pominęli ten typ rozważań.

11. O statusie tezy o 97% prawdopodobieństwie odkrycia

Jak to obszernie wyjaśniałem w moim wcześniejszym tekście (Kokowski 2005b/2007a), nie podano żadnego rozumowania matematycznego, które doprowadziło Jerzego Gąssowskiego do precyzyjnego określenia stopnia prawdopodobieństwa odkrycia grobu i czaszki Kopernika, który miałby wynosić 97%. Co za tym idzie, głoszenie tezy o 97% prawdopodobieństwie tego odkrycia jest tylko retoryczną figurą²⁵.

Obecnie dodam, że głoszenie przez J. Gąssowskiego tezy o „97% prawdopodobieństwie” tego odkrycia – jako wniosku z fazy badań historycznych (J. Sikorskiego), archeologicznych (zespołu archeologów), antropologicznych

---

²⁵ Pełne potwierdzenie zasadności mojej krytyki tezy o „97% prawdopodobieństwie” odnalezienia grobu Kopernika przyniósł wywiad, jakiego udzielił 7 maja 2007 K. Piasecki redaktor Paszkowskiej (autor zapomniał tylko zacytować... moje nazwisko w tym kontekście): „– K. Piasecki: Jaki jest stopień prawdopodobieństwa, że ta czaszka, którą odnaleźliśmy, jest czaszką Kopernika, jest trudny do oceny. Ale zgodnie z tym wszystkim, co o tym wiemy, jest on bardzo duży” (Piasecki / Paszkowska 2007).

(K. Piaseckiego) oraz antroposkopijnych (rekonstrukcji przyżyciowej D. Zajdla) – może być interpretowane jako bardzo precyzyjna miara *subiektywnej pewności* tej osoby o (rzekomo) dokonanym jednoznacznym odkryciu²⁶.

12. Hipoteza Sikorskiego o lokalizacji grobu M. Kopernika i o 100% pewności odkrycia tego grobu

Jerzy Sikorski, już przed faktem uznania odkrycia grobu z rzekomo „97% prawdopodobieństwem” (tj. także zanim dokonano analiz DNA), głosił tezę, że „był w 100% pewny, że to muszą być szczątki Kopernika” (zob. Sikorski / Bełza 2008; Sikorski / Czartoryski-Sziler 2010), gdyż do wniosku tego prowadziła już sama analiza źródeł historycznych. Taki jednak wiosek jest z dwóch względów nieuzasadniony:

1. Pomija milczeniem hipotezę Górskiego (1973a; 1973b), zgodnie z którą Kopernik mógł być pochowany jednak w katedrze fromborskiej przy ołtarzu św. Katarzyny lub św. Marcina²⁷.
2. Pomija dwa fakty ujawnione przez wczesne badania archeologiczne grupy Gąssowskiego, w których wykazano, że w okolicy ołtarza św. Krzyża:
  - a) pochowany został kanonik Andrzej Gąsiorowski, który nie opiekował się wcale tym ołtarzem, lecz ołtarzem św. Anny (do 1639 ołtarz św. Pawła), a w ogóle powinien być pochowany w krypcie pod prezbiterium, która służyła wtedy do tego celu (zob. Sikorski 2005, s. 168 i 189; Gąssowski, Jurkiewicz 2005b, s. 13–14);
  - b) pochowana została w ozdobnej *świeckiej* sukni nieustalona z nazwiska młoda kobieta – oznacza to, że statuty katedralne nie zabraniały chowania przy ołtarzu osób świeckich i, co za tym idzie, mógł też być pochowany tu nieustalony z nazwiska mężczyzna w wieku np. około 70 lat (pomijamy tu trudność ustalenia wieku z taką precyzją).

By obronić się przed taką krytyką, Jerzy Sikorski musiałby wprowadzić dodatkową (*zabezpieczającą*) hipotezę, że: (a) kanonik Gąsiorowski został pochowany przy ołtarzu św. Krzyża, gdyż nie mógł zostać pochowany z jakichś ważnych względów przy swoim ołtarzu; (b) w przypadku Kopernika nie było takiego powodu; oraz (c) nie pochowano przy tym ołtarzu żadnego innego świeckiego mężczyzny w wieku około 70 lat (bo wiadomo, że z kanoników warmińskich pochowanych w katedrze tylko Kopernik dożył takiego wieku). Trzeba przyznać, że faktycznie tak mogło być, choć mogło też być inaczej. Toteż, by potwierdzić tę

²⁶ Teza ta ma mocne epistemologiczne uzasadnienie. Wiadomo bowiem, że nie udało się dotąd sformułować tzw. logiki indukcyjnej i miary prawdopodobieństwa indukcyjnego. Zob. np. Popper 1977, s. 29–31, 205–213.

²⁷ Szerzej na ten temat zob.: Kokowski 2005a / 2007a i 2005b / 2007a.

dotatkową trzyczęściową hipotezę, należałoby wskazać jakieś źródła historyczne, które ujawniłyby takie fakty czy przyczyny. W przypadku braku takich źródeł historycznych, ta dodatkowa hipoteza miałaby status hipotezy *ad hoc*, *sformułowanej po to tylko, by obronić hipotezę zasadniczą*, czyniąc ją niepodatną na wszelkie podważenie (falsyfikację) i odrzucenie (refutację), a co zatem idzie, przemieniając ją w tezę pozbawioną treści naukowej.

13. Wadliwość argumentu autorytetu w rozumowaniu przemawiającym za uznaniem odkrycia grobu Mikołaja Kopernika już w pierwszej fazie badań

Jak wiadomo z retoryki, czyli sztuki przekonywania, jednym ze środków używanych w procedurze argumentowania (za lub przeciw jakiegokolwiek tezie) jest *argumentum ad verecundiam*, czyli argument odwołujący się do poważania, autorytetu. Polega on na tym, że dla uzasadnienia głoszonej przez nas tezy powołujemy się na jakiś autorytet: osobę czy całe środowisko, które uznało już naszą tezę. Argument ten został użyty przez Jerzego Gąssowskiego i jego zwolenników w dwojaki sposób: na potwierdzenie głoszonych przez nich tez i zarazem do obrony tez krytykowanych przez nielicznych oponentów, w tym ich pierwszego krytyka – autora tego artykułu (zob. Kokowski 2005a; 2005b/2007a).

Argument ten ma następującą strukturę (*podaję go tutaj w moim własnym syntetycznym sformułowaniu*): „Krytykujecie nasze badania i ich rezultaty, a przecież: (1) przeprowadziliśmy wzorcowe badania i dokonaliśmy wzorcowej interpretacji otrzymanych wyników, a (2) nasze osiągnięcia wzbudziły wielkie zainteresowanie i uznanie naukowe na całym świecie”. Taki argument (w *innej, ale równoważnej znaczeniowo szacie słownej*) podali m.in. Jerzy Gąssowski, rektor WSH w Pułtusku Adam Kosecki, Karol Piasecki (zob. m.in. Gąssowski 2005d; Piasecki 2005d; J. Śniegocki, P. Kiela, R. Śniegocki 2008).

Argument ten jest jednak wadliwy, gdyż nie zmienia on w żadnym stopniu faktu, że w pierwszej fazie badań popełniono liczne niedociągnięcia i błędy, które wskazałem powyżej, a które przeoczyli:

1. Autorzy tych badań (którzy, z wyjątkiem Jerzego Sikorskiego, nigdy wcześniej nie prowadzili własnych badań kopernikańskich).
2. Ich liczni zwolennicy, w tym prominentni promotorzy badań, dziennikarze i autorzy hasła w *Wikipedii* (którzy nigdy nie prowadzili własnych badań kopernikańskich).
3. Amerykański kopernikanista André Goddu (2007)²⁸.

---

²⁸ Warto tu podkreślić, że prof. Owen Gingerich miał jednak pewne bliżej nieokreślone wątpliwości co do pewności odkrycia grobu Kopernika i jego szczątków: „When in 2005 Polish ar-

14. Fundamentalne braki pierwszej fazy badań – niedostateczna znajomość ikonografii kopernikowskiej i brak dostatecznego wyczulenia na kwestie interdyscyplinarne

Jak wskazywałem we wcześniejszych częściach tego artykułu, autorzy zaangażowani w *pierwszą fazę* badań nad identyfikacją domniemanych szczątków Mikołaja Kopernika (tj. fazę badań historycznych, archeologicznych, antropologicznych oraz antroposkopijnych i oceny ich wyników) popełnili w tych badaniach wiele różnych błędów (materialnych i formalnych). Wynikły one z trzech zasadniczych powodów:

1. Z braku specjalistycznej wiedzy z zakresu kopernikanistyki (tj. wiedzy na temat życia Mikołaja Kopernika oraz genezy, treści i recepcji jego dokonań), w tym szczególnie jednego jej działu: ikonografii kopernikowskiej²⁹.
2. Z towarzyszącej temu brakowi subiektywnej pewności głoszonych konkluzji, wynikłych z braku dostatecznej znajomości różnych zawłości owej wiedzy.
3. Wspomniane powyżej błędy były konsekwencją innego fundamentalnego braku – niedostatecznego wyczulenia autorów tych badań na problematykę badań interdyscyplinarnych. To właśnie sprawiło, że wspomniani autorzy nie odczuwali dostatecznie silnej potrzeby, aby prowadzić *zintegrowane* interdyscyplinarne prace badawcze. I z tego właśnie względu nie było w ich zespole żadnego metodologa badań interdyscyplinarnych i żadnego znawcy portretów Kopernika (nie korzystano tu nawet z pomocy Jerzego Sikorskiego, który omawiał kwestię portretów Kopernika w swojej książce opublikowanej w 1973 roku i mającej jeszcze dwa późniejsze wydania (Sikorski 1973 / 1985, 1999).

---

chaeologists led by Jerzy Gassowski found fragments of a skeleton tentatively identified as the remains of the 16th-century astronomer Nicolaus Copernicus, some doubts remained” (Gingerich 2009, s. 12215).

Wątpliwość dotyczącą wiarygodności rzekomego autoportretu Kopernika zgłosił też wspomniany André Goddu w ostatniej swojej publikacji: „If not a self-portrait or not copied from a self-portrait, then one of the comparisons between the forensic reconstruction and the portrait may be based on a false inference” (Goddu 2010, s. 436, przyp. 125). Pragnę zaznaczyć, że omawiałem tę kwestię już przed moim kolegą (znającym język polski): Kokowski 2005a; 2005b / 2007a; 2007b; 2009b, s. 40–45, 135–136, 434, przyp. 585; 2010c.

²⁹ Podkreślam, że pomijanie wiedzy z zakresu ikonografii kopernikowskiej w fazie identyfikacji domniemanych szczątków Mikołaja Kopernika jest tego samego rodzaju elementarnym błędem, jak np. podejmowanie badań hieroglifów z pominięciem dokonań na tym polu Jeana François Champolliona i jego licznych następców.

Przedstawione powyżej rozważania obalają przyjmowane przez zespół Jerzego Gąssowskiego w pierwszej fazie badań *niejawne założenie* (zob. powyżej rozdz. 3), że brak specjalistycznej wiedzy na temat Kopernika nie rzutuje na poprawność rozumowań dotyczących identyfikacji szczątków astronoma.

15. Wniosek – fiasko argumentacji przemawiającej za odkryciem szczątków Mikołaja Kopernika już w pierwszej fazie badań

W kontekście wskazanych przeze mnie w tym artykule licznych luk w argumentacji sformułowanej przez autorów zajmujących się poszukiwaniem grobu astronoma uważam, że w pierwszej fazie badań (tj. w fazie badań historycznych, archeologicznych, antropologicznych oraz antroposkopijnych):

1. Nie przedstawiono naukowych dowodów tezy o odkryciu tego grobu ani z „97% prawdopodobieństwem”, ani z „wysokim prawdopodobieństwem”.
2. Udowodniono zaś, że szczątki odkryte w grobie 13/05 katedry fromborskiej mogą być szczątkami astronoma, ale nie muszą nimi być.

Właśnie dlatego należało kontynuować te badania, poszukując mocniejszych argumentów przemawiających za odkryciem (przypomnę, że wskazywałem na taką potrzebę już w grudniu 2005 roku, w publikacji znanej zespołowi Jerzego Gąssowskiego – zob. Kokowski 2005b / 2007a)³⁰.

Bibliografia

ALLEN Marié

2008: *Analiza DNA włosów znalezionych w kalendarzu należącym do Mikołaja Kopernika/DNA analysis of shed hairs from Nicolaus Copernicus calendar* [w:] Gąssowski (red.) (2008a), s. 226–235.

2009a: *RE: Conference „Assesment of the results of search for Copernicus’s grave” (Cracow, the last quarter of the 2009)* (email z dn. 28.09.2009 do M.K.).

2009b: *RE: Conference „Assesment of the results of search for Copernicus’s grave” (Cracow, the last quarter of the 2009)* (email z dn. 05.10.2009 do M.K.).

2010: *Gruppens medlemmar/Group members*; <http://www.genpat.uu.se//node231>.

BARTOSZEWICZ Julian

1852: *Wspomnienie o Koperniku*, „Rocznik Warszawski Stanisława Strąbskiego”, s. 6–16; przedruk: Polkowski (red.) (1873–1875), t. II, s. 177–194.

---

³⁰ W odrębnym artykule zamieszczonym w tym tomie dyskutuję kwestię, czy badania DNA przeprowadzone przez szwedzkich i polskich badaczy stanowią ostateczny lub przynajmniej dostateczny dowód odkrycia szczątków Mikołaja Kopernika.

BARWIŃSKI Eugeniusz, BIRKENMAJER Ludwik Antoni, ŁOŚ Jan

1914: *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności*. Kraków: Akademia Umiejętności.

BATOWSKI Zygmunt

1933: *Wizerunki Kopernika*. Toruń: Towarzystwo Bibliofilów im. Lelewela z zasiłkami Funduszu Kultury Narodowej i Pomorskiego Starosty Krajowego.

BELZA Marta

2008: *Jerzy Sikorski. To on odszukał Kopernika*, „Gazeta Wyborcza. Olsztyn” (2008.11.20); http://miasta.gazeta.pl/olsztyn/1,93864,5971932,Jerzy_Sikorski__To_on_odszukal_Kopernika.html.

BENDER Georg

1881: *Archivalische Beiträge zur Familien-Geschichte des Nikolaus Copernicus. Nebst Beilagen*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn”, H. 3, s. 61–126.

BIRKENMAJER Ludwik Antoni

1900: *Mikołaj Kopernik. Część pierwsza. Studya nad pracami Kopernika oraz materiały biograficzne*. Kraków: Akademia Umiejętności.

1922: *O narodowości Kopernika. Własnoręczny list Kopernika*, „Zmartwychwstanie”, nr 2–3, s. 86–91.

1924: *Stromata Copernicana. Studia, poszukiwania i materiały biograficzne*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

1937: *Nikolaus Copernicus und der Deutsche Ritterorden*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.

BOGDANOWICZ Wiesław

2007: zob. Paszkowska (2007).

2008: *Analiza DNA uzyskana z czaszki grobu nr 13/05 w katedrze we Fromborku/DNA analysis obtained from the skull of tomb no. 13/05 in the Frombork Cathedral* [w:] Gąssowski (red.) (2008a), s. 204–211.

2010: *Sekwencje HVI i HVII* (email z dn. 22.06.2010 do M.K).

BOGDANOWICZ Wiesław, ALLEN Marié, BRANICKI Wojciech, LEMBRING Maria, GAJEWSKA Maria, KUPIEC Tomasz

2009: *Genetic identification of putative remains of the famous astronomer Nicolaus Copernicus*, „PNAS” („Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America”) July 28, vol. 106(30), s. 12279–12282; edited by Alan Walker, Pennsylvania State University, University Park, PA, and approved June 16, 2009; reviewed by Dr. Ronald Van Den Bussche (Oklahoma State University) and Dr. John H. Rappole (Smithsonian National Zoological Park); <http://www.pnas.org/content/106/30/12279.full>.

BOROWICZ Dorota

2004: *Mapy narodowościowe Górnego Śląska od połowy XIX wieku do II wojny światowej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, no 2710. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

BRANICKI Wojciech

2008: zob. Kostrzewa (2008b).

BRANICKI Wojciech, KUPIEC Tomasz

2008: *Badania genetyczne domniemanych szczątków Mikołaja Kopernika/Genetic analysis of alleged remains of Nicolaus Copernicus* [w:] Gąsowski (red.) (2008a), s. 212–225.

2009: zob. Landau (2009).

2010: *Analiza markerów DNA jądrowego w szczątkach z grobu 13/05*. Prezentacja przedstawiona podczas konferencji naukowej „Tajemnica grobu Kopernika. Dialog ekspertów” (Kraków, 22–23 lutego 2010); streszczenie referatu w: Kokowski (red.) 2010b, s. 2–3.

CICHOCKI Ryszard

2008: *Poszukiwanie pochówku Łukasza Watzenrode techniką georadarową* [w:] Gąsowski (red.) (2008a), s. 156; ang. przekład: *Search for the tomb of Lucas Watzenrode using georadar technique* [w:] Gąsowski (red.) 2008a, s. 157.

CURTZE Maximilian

(red.) 1875: *Reliquiae Copernicanae*. Nach den Originalen in der Universitäts-Bibliothek zu Upsala. Hrsg. v. Maximilian Curtze (Leipzig).

(red.) 1878: *Inedita Copernicana. Aus den Handschriften zu Berlin, Frauenburg, Uppsala und Wien*, „Mittheilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn”, Ver. H. I.

CZARTORYSKI Paweł

1978: *The Library of Copernicus*, „Studia Copernicana”, t. XVI, s. 355–396.

CZARTORYSKI-SZILER Piotr

2010: *Tajemnica grobu nr 13* (Z dr. Jerzym Sikorskim, badaczem życia i dorobku Mikołaja Kopernika, rozmawia Piotr Czartoryski-Sziler), „Nasz Dziennik”, Sobota–Niedziela, 22–23 maja, nr 118 (3744); wersja internetowa (9.06.2010): <http://www.naszdziennik.pl/index.php?dat=20100522&typ=mk&id=mk21.txt>.

CZECHOWICZ Katarzyna

2008: zob. „PAP – Nauka w Polsce” 2008b.

DOBZYCKI Jerzy

1973: *Uwagi o szwedzkich zapiskach M. Kopernika*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. XVIII, nr 8, s. 712–713.

DREWNOWSKI Jerzy

1978: *Mikołaj Kopernik w świetle swej korespondencji*, „Studia Copernicana”, t. XVIII. Wrocław: Ossolineum.

FLAMMARION Kamil

1873: *Życie Mikołaja Kopernika. 1473–1873*. Przekład: F. Sulimerski. Warszawa: Nakładem księgarni Ungra i Banarskiego.

FLIK Józef

- 1973: *Najnowsze badania portretu Mikołaja Kopernika ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu*, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, R. 5, s. 83–112.
- 1974: *Portrety Mikołaja Kopernika z katedry w Strasburgu i Muzeum Okręgowego w Toruniu*, „Ochrona Zabytków”, R. 27, nr 1, s. 66–71.
- 1990: *Portret Mikołaja Kopernika w Toruniu. Studium warsztatu malarskiego*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.

FLIK-FIZEK Małgorzata

- 1992: *Najstarsze wizerunki Mikołaja Kopernika w malarstwie i grafice z XVI i XVII wieku*, „Rocznik Muzeum w Toruniu”, t. IX, s. 153–181.

FUNDACJA KRONENBERGA PRZY CITI HANDLOWY

- 2008a: *Badania DNA finansowane przez Fundację Kronenberga przy Citi Handlowy pozwoliły na zidentyfikowanie szczątków astronoma*; <http://www.citibank.pl/poland/homepage/polish/kopernik/1.htm>.
- 2008b: *Film pt. Misterium cranii Nicolai Copernici*. Reż. i scen. Marcin Stefaniak.
- 2009: *Fundacja Kronenberga po raz drugi wyróżniona nagrodą Mocni Wizerunkiem* (nagroda przyznana w ramach VIII Kongresu Public Relations, 22–24 kwietnia 2009, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie) *za finansowanie poszukiwania grobu Kopernika i promocję tych badań* (22.04.2009); dokument elektroniczny (dostęp: 14.06.2010): http://www.citibank.com/poland/kronenberg/polish/4026_9671.htm.

GAWRYSZEWSKI Andrzej

- 1995: *Mapy narodowościowe, wyznaniowe i językowe Polski wykonane przez autorów obcych: bibliografia (lata 1846–1967)*. Dokumentacja Geograficzna. Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania. Wrocław: Wydawnictwo Continuo.

GĄSSOWSKI Jerzy

- 2004a: *Frombork. Blisko sensacyjnego odkrycia. Ruszyły badania*, „Gazeta Olsztyńska” – „Dziennik Elbląski” z dn. 18 sierpnia (stan badań relacjonował: Wojciech Andrearczyk).
- 2004b: *Kanonik od św. Krzyża*, „Rzeczpospolita” („Człowiek i Nauka”) z dn. 31 sierpnia, nr 204 (6887), s. A11 (relacja: Krzysztof Kowalski); http://new-arch.rp.pl/artykul/503260_Kanonik_od_sw_Krzyza.html.
- 2004c: *Gdzie jest Kopernik?*, „Głos Uczelni”, wrzesień (rozmowę przeprowadził Wini-cjusz Schulz); <http://www.glos.uni.torun.pl/2004/09/kopernik/>.
- 2004d: *Kopernikus' Gebeine. Polnische Archäologen fahnden nach dem Grab des großen Astronomen*, „Frankfurter Rundschau”, 24 Septemebr, Nr. 223 I D/H/R/S/ (relacjonował: Thomas Roser).
- 2005a: *Szukamy czaszki Kopernika*, „Rzeczpospolita” z dn. 18 sierpnia, nr 192 (rozmowę przeprowadził: Krzysztof Kowalski); http://www.rzeczpospolita.pl/gazeta/wyदानie_050818/nauka/nauka_a_2.html.
- 2005b: *Poszukiwanie grobu Kopernika* [w:] Gingerich, MacLachlan (2005b), s. 127–136.

- (red.) 2005c / (ed.) 2006a: *Poszukiwanie grobu Mikołaja Kopernika*. Pod redakcją Jerzego Gąssowskiego. „Castrī Dominae Nostrae Letterae Annales” vol. II. Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Bałtycki Ośrodek Badawczy, 2005; ang. tłum. (ed.) (2006a): *The Search for Nicolaus Copernicus's Tomb*. Editor: Jerzy Gąssowski. Pułtusk: The Pułtusk Academy of Humanities, Institute of Anthropology and Archaeology; Fundacja Kronenberga, Citibank Handlowy, 2006.
- 2005d: *Etos pracy badawczej a kwestia dziennikarskiej sensacji*. W odpowiedzi na zarzuty dr. hab. Michała Kokowskiego [w:] *Strona internetowa Wyższej Szkoły Humanistycznej w Pułtusku* (dostęp w grudniu 2006 roku); http://www.wsh.edu.pl/redaktor.php?view=1&art_id=258&pid=2&ret_id=2.
- 2006b: zob. Kubisz 2006.
- 2006c: *Poszukiwanie grobu Mikołaja Kopernika. Druga faza badań. Próba identyfikacji odkrytych szczątków*; http://www.biblioteka.ah.edu.pl/palio/html.media?_Instance=wsh-postgres&_Option=Other&_Connector=data&_tableName=w_media&_colID=id&_colFileName=file_name&_colLastUpdated=last_updated&_colSize=doc_size&_colContent=content&_ID=957&_Checksum=1673719646.
- 2007a: zob. Wojciechowska 2007.
- 2007b: zob. Paszkowska 2007.
- (red.) 2008a: *Badania nad identyfikacją grobu Kopernika/The Search for identity of Copernicus Tomb*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Fundacja Kronenberga przy Citi Handlowy.
- 2008b: *Badania nad odkryciem grobu Mikołaja Kopernika oraz identyfikacją jego szkieletu*, [w:] Gąssowski (red.) 2008a, s. 8–39; <http://archeologia.ah.edu.pl/kopernik%20dna.html>.
- 2008c: zob. Hofman-Wiśniewska 2008.
- 2009a: zob. Zielińska 2009.
- 2009b: *To jest czaszka Kopernika*, „Focus Historia”, z dn. 29 maja, nr 6, s. 48–49; www.focus.pl/historia/artykuly/zobacz/publikacje/kosmiczna-lamiglowka/strona-publicacji/2/nc/1/.
- 2009c: *Odkrycie grobu Kopernika*, „Archeologia Żywa”, nr 5 (45), październik–listopad, s. 12–19 (wersja artykułu: Gąssowski 2008b); wersja internetowa (07.12.2009): <http://media.wp.pl/kat,1022945,wid,11754743,wiadomosc.html?ticaid=1d3c2>.
- 2010a: *Spotkanie z Kopernikiem. Kulisy odkrycia*. Toruń: Adam Marszałek.
- (red.) 2010b: *Grób Mikołaja Kopernika. Odkrycie i identyfikacja / Nicolaus' Copernicus's Tomb. Discovery and Identification*. Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora. Instytut Antropologii i Archeologii.
- GAŚSOWSKI Jerzy, JURKIEWICZ Beata
- 2005a: *Rzetelnie rzecz biorąc...*, portel.pl Elbląska Gazeta Internetowa (rozmowę z prof. Jerzym Gąssowskim i mgr Beatą Jurkowską zrelacjonowała Joanna Torsh) (18.08.2005); <http://www.portel.pl/artykul.php3?i=14896>.
- 2005b/2006a: *Poszukiwanie grobu Mikołaja Kopernika* [w:] Gąssowski (red.) 2005, s. 11–19; wersja internetowa: *Sezon 2005 – Poszukiwanie grobu Mikołaja Koper-*

nika, <http://web.archive.org/web/20070305112556/archeologia.ah.edu.pl/Frombork.html>; ang. tłum. (2006): [w:] Gąssowski (ed.) 2006, s. 9–19.

2007–2008: *Sezon 2006: Badania architektoniczno-archeologiczne w Archikatedrze we Fromborku*; <http://web.archive.org/web/20070305112556/archeologia.ah.edu.pl/Frombork.html>.

GINGERICH Owen

2009: *The Copernicus grave mystery*, „PNAS” („Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America”) July 28, vol. 106, no. 30 12215–12216, published online before print July 21, 2009, doi: 10.1073/pnas.0907491106; <http://www.pnas.org/content/106/30/12215.full>.

2010a: *Tajemnica grobu Kopernika*. Przeł. Jarosław Włodarczyk (przekład polski artykułu Gingerich 2009) [w:] Kopiczko, Jezierski, Żywica (red.) 2010, s. 27–30.

2010b: *Cud w ekspresie, czyli jak zostałem zaproszony na pogrzeb Kopernika*. Przeł. Jarosław Włodarczyk (przekład polski skróconej wersji artykułu: Gingerich 2011a), [w:] Gąssowski (red.) 2010b, s. 225–230.

2011a: *In the Orbit of Copernicus. A discovery of the great astronomer's bones, and their reburial in Poland*, „The American Scholar”, Summer 2011, Vol. 80 No. 3, p. 43–49.

2011b: *Owen Gingerich. Professor Emeritus of Astronomy and History of Science*; <http://www.fas.harvard.edu/~hsdept/bios/gingerich.html> (dostęp 10.10.2011).

GINGERICH Owen, MacLACHLAN James

2005: *Mikołaj Kopernik: gdy Ziemia stała się planetą*. Przeł. Jarosław Włodarczyk; przedm. Jacek Jezierski; posł. Jerzy Gąssowski. Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora.

GODDU André

2007: *Copernicus in person*, „Journal for the History of Astronomy”, vol. 38, p. 255–256.

2010: *Copernicus and the Aristotelian tradition: education, reading, and philosophy in Copernicus's path to heliocentrism* (Brill, 2010); (Brill series: „History of Science and Medicine Library”, vol. 15/„Medieval and Early Modern Science”, vol. 12); <http://books.google.com/books?id=iEjk13-1xSYC>.

GÓRKA Marcin

2005: *Jak astronom odnalazł Astronoma*, „Gazeta Wyborcza. Wały Chrobrego. Magazyn Szczeciński”, piątek, 18 listopada, s. 9–10.

GÓRSKI Karol

1968: *Dom i środowisko rodzinne Mikołaja Kopernika*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, „Prace Popularnonaukowe” nr 8, „Biblioteczka Kopernikańska” nr 1.

1973a: *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*. Wrocław: Ossolineum.

1973b: *Łukasz Watzenrode. Życie i działalność polityczna (1447–1512)*, „Studia Copernicana”, t. X. Wrocław: Ossolineum.

HENRIKSSON Göran

2009a: *Copernicus's shed hairs* (email z dn. 09.03.2009 15:18 do M.K.).

2009b: „Göran Henriksson”, Upsalla University, Astronomi och rymdfysik/Department of Physics and Astronomy, Unit Astronomy and Space Physics; <http://katalog.uu.se/empInfo/?id=N96-3322>.

HIPLER Franz

1872: *Analecta Warmiensia. Studien zur Geschichte der ermländischen Archive und Bibliotheken von Professor Dr. Franz Hipler, Regens des ermlandischen Priesterseminars zu Braunsberg*. Braunsberg: Verlag von Ed. Peter; I Bltt., 173 S. 8°; <http://kpbpc.umk.pl/dlibra/doccontent?id=23722&dirids=1>.

HOFMAN-WIŚNIEWSKA Justyna

2008: *Dwa włosy Kopernika*, „Sprawy Nauki” (29.11.2008) (Z prof. Jerzym Gąssowskim, archeologiem, dyrektorem Instytutu Antropologii i Archeologii w Akademii Humanistycznej im. A. Gieysztorą w Pułtusku, rozmowę przeprowadziła Justyna Hofman-Wiśniewska); http://www.sprawynauki.edu.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=885&Itemid=35.

JENDRZEJEWSKA Joanna, STACHOWSKA Anna

2008: *Genealogia żeńskiej linii krewnych Mikołaja Kopernika – charakterystyka i stan badań / Nicolaus Copernicus's matrilineal genealogy – characteristics and progress examination* [w:] Gąssowski (red.) (2008a), s. 66–133.

JUSZCZAKIEWICZ Michał

2008: *Copernicus Code Mystery trailer*, scenariusz i reżyseria: Michał Juszczakiewicz, Michał Juszczakiewicz Art's Agency; http://www.youtube.com/v/HgGCL_Buy2U&hl=en&fs=1.

2009a: *Tajemnica grobu Kopernika/Copernicus Tomb Mystery* (60 min); scenariusz i reżyseria: Michał Juszczakiewicz; zdjęcia: Grzegorz Dolecki, Wojtek Habasiński, Marian Gorlikowski, Michał Juszczakiewicz; montaż: Radeck Moenert, Michał Juszczakiewicz; muzyka: Ars Nova; Michał Juszczakiewicz Art's Agency.

2009b: Strona internetowa filmu *Tajemnica Grobu Kopernika Pl*; <http://www.copernicuscodemystery.com/page3/page3.html>.

2009c: *Historia Projektji „Tajemnicy Grobu Kopernika”*; <http://www.copernicuscode-mystery.com/page3/page4/page4.html>.

2010: „*Copernicus Tomb Mystery*” won „*Golden Dragon*”; 22.09.10 09:02; <http://www.copernicuscodemystery.com/page12/page12.html>.

KACZMAREK Ryszard

2006: *Górny Śląsk podczas II wojny światowej: między utopią niemieckiej wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 2442. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

KOKOWSKI Michał

2001: *Thomas S. Kuhn (1922–1996) a zagadnienie rewolucji kopernikowskiej*, „*Studia Copernicana*”, t. XXXIX (Warszawa).

- 2004: *Nicolaus Copernicus and the interdisciplinary problem of the integration... [w:] Abstracts. Science in Europe – Europe in Science: 1500–2000 (Maastricht, 4–6 November, 2004. Gewina: Genootschap voor de Geschiedenis van de Geneeskunde, Wiskunde, Natuurwetenschappen en Techniek, The European Society for the History of Science), s. 48.*
- 2005a: *Poszukiwania grobu Kopernika. Refleksje advocati diaboli*, wersja internetowa: cz. I; http://www.cyfronet.pl/~n1kokows/poszukiwania_cz_1_pl.html.
- 2005b: *Poszukiwania grobu Kopernika. Refleksje advocati diaboli*; wersja internetowa: cz. II; http://www.cyfronet.pl/~n1kokows/poszukiwania_cz_2_pl.html.
- 2007a: *Poszukiwania grobu Kopernika. Refleksje advocati diaboli*, cz. 1–2, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 52, nr 1, s. 121–131, 131–151.
- 2007b: *Aktualne poszukiwania grobu Kopernika: Wątpliwości, Problemy i Perspektywy*; (www.cyfronet.pl/~n1kokows/poszukiwania_pl.html); wersja ang. *The Current Quest for Copernicus' Grave: Doubts, Problems and Perspectives*; (http://www.cyfronet.pl/~n1kokows/poszukiwania_en.html).
- 2008: *Co dalej z Mikołajem Kopernikiem? Historia, stan aktualny i perspektywy badań kopernikańskich w Polsce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, R. 53, nr 3–4, s. 69–82; tekst referatu wygłoszonego podczas konferencji naukowej „Mikołaja Kopernika Opera Omnia – zwieńczenie edycji 2007” (Warszawa, Pałac Staszica, 10 grudnia 2007).
- 2009a: *Poszukiwania grobu Kopernika. Refleksje advocati diaboli*; cz. 1–5. „Symposium Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych” (Kraków, 20 marca 2009) (referat).
- 2009b: *Różne oblicza Mikołaja Kopernika. Spotkania z historią interpretacji*. Warszawa–Kraków: Instytut Historii Nauki PAN, Polska Akademia Umiejętności.
- 2009c: *Copernicus's shed hairs* (email z dn. 9.03.2009 do dr. G. Henrikssona).
- (red.) 2010a: *Konferencja naukowa „Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów”* (Kraków, 22–23 lutego 2010 r.); <http://www.copernicuscenter.edu.pl/konferencje/141>; program konferencji: <http://www.copernicuscenter.edu.pl/images/stories/copercenter/program-pol.pdf>.
- (red.) 2010b: *Konferencja naukowa „Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów”* (Kraków, 22–23 lutego 2010 r.). *Streszczenia referatów*; <http://www.copernicuscenter.edu.pl/images/stories/copercenter/referaty.pdf>.
- 2010c: *Procedura identyfikacji szczątków nr 13/05 jako szczątków Kopernika w świetle racjonalności uzasadniania i retoryki perswazji*. Referat wygłoszony podczas konferencji naukowej „Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów” (Kraków, 22–23 lutego 2010); streszczenie referatu w: Kokowski (red.) 2010b, s. 5–6.
- 2010d: *Różne oblicza Mikołaja Kopernika* (2009) – *strona internetowa*; http://www.cyfronet.pl/~n1kokows/oblicza_pl.html.
- 2010e: *Komentarz nt. notki serwisu „PAP – Nauka w Polsce” o konferencji „Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów”* (Kraków, 22–23 lutego 2010) – zob. „PAP – Nauka w Polsce” 2010b.
- (red.) 2012a: *Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów* (Kraków, 22–23 lutego 2010). Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych.

2012b: *O wadliwości argumentacji za ostatecznym odkryciem szczątków Mikołaja Kopernika. Cz. 2: Wyniki i interpretacja badań genealogicznych, historycznych oraz genetycznych* [w:] Kokowski (red.) 2012a, s. 217–309.

KOROLCZUK Ewa, (współpraca) KURSKI Tomasz

2008: *Potwierdzone: oto szczątki Mikołaja Kopernika*, „Gazeta Wyborcza”, 20.11.2008; wydanie elektroniczne (ostatnia aktualizacja 20.11.2008 09:20): http://wyborcza.pl/1,75476,5967964,Potwierdzone__oto_szczatki_Mikolaja_Kopernika.html.

KOPERNIK Mikołaj

1970, 1983, 2007: *Locationes mansorum desertorum; Lokacje łanów opuszczonych*. Redakcja Marian Biskup. Olsztyn: Pojezierze, wyd. I 1970, wyd. II 1983; wyd. III 2007 [w:] Kopernik (2007); <http://kpbc.umk.pl/dlibra/doccontent?id=42178&dirids=1>.

1976: *Dzieła wszystkie*. T. II: *O obrotach sfer niebieskich*. Przekład M. Brożek (ks. I), S. Oświęcimski (ks. II–VI). Komentarz A. Birkenmajer, J. Dobrzycki. Redaktor J. Dobrzycki. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

2007: *Dzieła wszystkie*. T. III: *Pisma pomniejszych*. Do druku przygotowali: Tadeusz Bieńkowski, Marian Biskup, Jerzy Dobrzycki, Małgorzata Golińska-Giertych, Leszek Zygnier. Przedmowa i redakcja naukowa Andrzej Wyczański. Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN, Wydawnictwo Sejmowe.

KOSTRZEWA Jarosław

2008a: *Kopernik niebieskooki* (relacja wg informacji podanych przez prof. Wiesława Bogdanowicza i prof. Aleksandra Głazka), „Dziennik Polski”, piątek, 21 listopada, nr 272 (19 586), R. LXIV, s. 1.

2008b: *Kopernik mógł mieć niebieskie oczy* (relacja wg informacji podanych przez dr. Wojciecha Branickiego), „Dziennik Polski”, piątek, 21 listopada, nr 272 (19 586) R. LXIV, s. A3; <http://www.dziennikpolski24.pl/pl/aktualnosci/kraj/883748-kopernik-mlgl-miec-niebieskie-oczy.html>.

2008c: *Mikołaj Kopernik na Zamku Królewskim*, „Dziennik Polski” 26 listopada; <http://www.dziennikpolski24.pl/pl/aktualnosci/kraj/884988-mikolaj-kopernik-na-zamku-krlewskim.html>.

2008d: *O włos Kopernika*, „Dziennik Polski”, 6–7 grudnia, nr 285 (19 599), R. LXIV, s. A4; <http://www.dziennikpolski24.pl/pl/aktualnosci/kraj/888031-o-wlos-kopernika.html>.

2008e: *Naukowcy szukają włosa Kopernika*, „Dziennik Polski”, 6–7 grudnia, nr 285 (19599), R. LXIV, s. A4; <http://www.dziennikpolski24.pl/pl/aktualnosci/kraj/888031-o-wlos-kopernika.html>.

2009: *Na tropie genów Kopernika*, „Dziennik Polski” (10. 02.2009 06:00), <http://oko.dziennik.krakow.pl/Artykul.100+M51558ebe04a.0.html>.

KOZŁOWSKI Tomasz

2009a: zob. Słocińska (2009).

2009b: *Wstrzymać Kopernika! Ad vocem*, „Archeologia Żywa”, vol. 6(46), s. 38–42.

2010: *Refleksje antropologa nad identyfikacją szczątków kostnych znalezionych w Katedrze we Fromborku jako należących do Mikołaja Kopernika. Próba krytycznego*

spojrzenia. Referat wygłoszony podczas konferencji naukowej „Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów” (Kraków, 22–23 lutego 2010); streszczenie referatu w: Kokowski (red.) 2010b, s. 6.

KROHN Knut

2008: *Astronom Kopernikus-Grab: Identifizierung war ein Geniestreich*, „Der Tagesspiegel” (30.11.2008 godz. 00:00); <http://www.tagesspiegel.de/weltspiegel/kopernikus-grab-identifizierung-war-ein-geniestreich/1384612.html>.

KRZYŻANOWSKI Adryan

1843a/1843b: *Kopernik w Walhalli (Kopernik, Walhalla's Genoss)*, „Kuryer Warszawski” z dn. 19 lutego; przedruk w: Polkowski (red.) (1873–1875), t. II, s. 111–119; (niem. tłum.) (1843b): *Kopernik gehört nicht in die Walhalla*, „Jahrbuch für slawische Literatur, Kunst u. Wissenschaft”, Bd. 1 (1943), s. 247–252.

KUBISZ Bogusław

2006: *Spójrzeć w oczy Kopernikowi*. O odkryciu grobu Mikołaja Kopernika z prof. Jerzym Gąssowskim, archeologiem z Wyższej Szkoły Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku, rozmawia Bogusław Kubisz, „Mówią wieki”, luty, nr 02/06 (554), s. 10–12; http://www.mowiawieki.pl/artukul.html?id_artukul=1642.

KUPIEC Tomasz

2009: *Tajemnica pochówku astronoma*, „Genetyka i Prawo. Kwartalnik Naukowy Zakładu Genetyki Molekularnej i Sądowej”, nr 2(5) Wiosna (Uniwersytet Mikołaja Kopernika Collegium Medicum Katedra Medycyny Sądowej), s. 13; http://www.zgms.cm.umk.pl/kwartalnik/GiP_02_2009.pdf.

KUPIEC Tomasz, BRANICKI Wojciech

2010: *Zastosowanie analizy mtDNA do identyfikacji szczątków ludzkich z grobu 13/05*. Prezentacja przedstawiona podczas konferencji naukowej „Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów” (Kraków, 22 lutego 2010); streszczenie referatu w: Kokowski (red.) 2010b, s. 7.

LANDAU Marta

2009: *Kopernik – przeciętny Europejczyk*, „Wprost” nr 31 (1386), 2 sierpnia, s. 50–51; rozpowszechniane na stronie internetowej Muzeum i Instytutu Zoologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie: <http://www.miiz.waw.pl/pliki/media/kopernik1.jpg>; <http://www.miiz.waw.pl/pliki/media/kopernik2.jpg>.

LACH-SZYRMA Krystyn

1844: *Copernicus and his native land*, „The Foreign and Colonial Quarterly Review” (London: W. Smith, Elder & Co.), s. 361–393; <http://books.google.com/books?id=ldwRAAAAYAAJ>.

MIKULSKI Krzysztof

1996: *Watenrodowie i dom rodzinny Mikołaja Kopernika w Toruniu* [w:] Roman Czaja, Janusz Tandecki (red.), *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowie-*

- czu, t. 2. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, „Studia Polonica Historiae Urbanae”, t. 2, s. 257–266;
<http://kpbc.umk.pl/dlibra/doccontent?id=46264&dirids=1>.
- 1997: *Ważenrodowie i kapituła warmińska. Rola związków rodzinnych w duchownych karierach mieszczan toruńskich w XIV i XV wieku* [w:] Tomasz Jasiński, Tomasz Jurek, Jan M. Piskorski (red.), *Homines et societas: czasy Piastów i Jagiellonów*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, „Prace Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. 55, s. 359–371.
- 2008: *W kręgu toruńskich przodków Mikołaja Kopernika – Wążenrodowie i ich koligacje rodzinne/In the circle of Nicolaus Copernicus's Toruń ancestors – the Wążenrodos and their family relationships* [w:] Gąssowski (red.) 2008, s. 40–65.
- 2009: *Mikołaj Kopernik. Rodzina* [w: serwisie internetowym] *Nicolaus Copernicus Thoruniensis*; <http://copernicus.torun.pl/biografia/1473-1491/4/>.
- MIZWA Stephen
- 1943: *Nicholas Copernicus, 1543–1943*. New York: The Kosciuszko Foundation; <http://kpbc.umk.pl/publication/29729>.
- MŁODZIEJOWSKI Bronisław
- 2010: *Wydolność metod rekonstrukcji wyglądu twarzy w świetle współczesnej antropologii sądowej*. Streszczenie referatu, odczytane za zgodą autora przez Michała Kokowskiego podczas konferencji naukowej „Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów” (Kraków, 22–23 lutego 2010) [w:] Kokowski (red.) 2010b, s. 8.
- NOGOSEK Robert J., C.S.C. Rev.
- 1982: *Joseph Nogosek Pioneer Builder and Prominent Farmer*; <http://skroch.org/tree/history/joseph-nogosek-history.html>.
- „PAP – NAUKA W POLSCE” / „SERWIS NAUKA POLSCE – PAP SA”
- 2008a: *Naukowcy: tajemnica grobu Kopernika – wyjaśniona*, (21.11.2008 00:00) (jmy/wos/zig/jwo); http://www.naukawpolsce.pap.pl/palio/html.run?_Instance=cms_naukapl.pap.pl&_PageID=1&s=szablon.depesza&dz=lewaszpalta.naukadla-gospodarki&dep=331442.
- 2008b: *Najważniejsze wydarzenia w nauce polskiej w 2008 roku*, (Katarzyna Czechowicz) (30.12.2008 00:10); http://www.naukawpolsce.pap.pl/palio/html.run?_Instance=cms_naukapl.pap.pl&_PageID=1&s=szablon.depesza&dep=357879.
- 2010a: *Uroczystości powtórnego pochówku Kopernika potrważą trzy dni* (15.04.2010 00:45) (hes/mow/agt/), http://www.naukawpolsce.pap.pl/palio/html.run?_Instance=cms_naukapl.pap.pl&_PageID=1&s=szablon.depesza&dep=371603.
- 2010b: *Naukowcy o tajemnicach grobu Mikołaja Kopernika – część z nich powątpiewa*, (24.02.2010 04:02) (CZO/kap); http://www.naukawpolsce.pap.pl/palio/html.run?_Instance=cms_naukapl.pap.pl&_PageID=1&s=szablon.depesza&dz=konkurs=PL&dep=370462&data=&lang=PL&_Checksum=212373794.

PASZKOWSKA Joanna/BOGDANOWICZ Wiesław, GAŚSOWSKI Jerzy, PIASECKI Karol, ZAJDEL Dariusz

2007: *Audycja Twarzą w twarz z Kopernikiem* „Czaszka wielkiego astronoma” (Wywiady z prof. W. Bogdanowiczem, prof. J. Gąssowskim, prof. K. Piaseckim, mgr. D. Zajdlem), Polskie Radio Online (poniedziałek, 7 maja 2007); <http://www.polskieradio.pl/nauka/temattygodnia/arttykul6600.html>; http://www.polskieradio.pl/_files/20070222130611/2007110904543523.mp3 (13,81 MB).

PIASECKI Karol

2005a: zob. Górka 2005.

2005b: zob. Szczepkowska 2005.

2005c: zob. Pohl, Zieliński 2005.

2005d: *Uwagi do tekstu dr. hab. Michała Kokowskiego* [w:] *Strona internetowa Wyższej Szkoły Humanistycznej w Pultusku* (dostęp w grudniu 2006); http://www.wsh.edu.pl/redaktor.php?view=1&art_id=258&pid=2&ret_id=2.

2007: zob. Paszkowska 2007.

2008: *Etyczne problemy odkrycia naukowego. Przypadek Mikołaja Kopernika/The ethical problems of scientific discovery. The case of Nicolaus Copernicus* [w:] J. Gąssowski (red.) 2008a, s. 196–203.

2009: *Wstrzymać Kopernika!*, „Archeologia Żywa. Magazyn Popularnonaukowy”, nr 5 (45), październik–listopad, s. 20–25.

PIASECKI Karol, ZAJDEL Dariusz

2005a/2006a: *Badania antropologiczne we Fromborku. Grób nr 13. Rekonstrukcja wyglądu głowy na podstawie czaszki* [w:] Gąssowski (red.) 2005c, s. 27–37; ang. tłum. (2006a): *Anthropological Research in Frombork. Tomb no. 13. Reconstruction of the appearance of the head on the basis of the skull* [w:] Gąssowski (ed.) 2006a, s. 21–36.

POHL Krystyna, ZIELIŃSKI Łukasz

2005: *To jest Mikołaj Kopernik!* (relacja z poszukiwań grobu Kopernika: cytowany: Karol Piasecki), „Głos Szczeciński”, 10–11 listopada, s. 6–7 (zdjęcia Andrzej Szkocki; infografika: „Rzeczpospolita”, Paweł Moszczyński, fot. FORUM, EAST-NEWS).

POLKOWSKI Ignacy, ks.

(red.) 1873: *Album Mikołaja Kopernika* (wydany w 400-ą rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika staraniem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu). Gniezno; <http://kpbc.umk.pl/dlibra/doccontent?id=39479>; <http://kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=39479>.

(red.) 1873–1875: *Kopernikijana czyli materiały do pism i życia Mikołaja Kopernika*, t. 1–3. Gniezno: Drukiem J. Langiego; <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=39448>, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=39449>, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=39465>.

1875: *Wizerunki Mikołaja Kopernika* [w:] Polkowski (red.) 1873–1875, t. 3, s. 229–307.

POPPER Karl R.

1977: *Logika odkrycia naukowego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

POTT August Friedrich

1859: *Die Personennamen und insbesondere die Familiennamen ihre Entstehungsarten; auch unter Berücksichtigung der Ortsnamen. Eine sprachliche Untersuchung*. Leipzig: F.A. Brockhaus; <http://books.google.pl/books?id=-H1BAAAAYAAJ>.

PROWE Leopold

1853a: *Zur Biographie von Nicolaus Copernicus*. Thorn: Druck und Verlag von Ernst Lambeck; http://books.google.com/books?id=pTg_AAAAYAAJ.

1853b: *Mittheilungen aus schwedischen Archiven und Bibliotheken*. Berlin: Verlag der Deckerschen Geheimen Ober-Hofbuchdruckerei; http://kpbc.umk.pl/dlibra/applet?content_url=/Content/39484/Pomorze_035_12.djvu.

1873: *Monumenta Copernicana. Festgabe Zum 19. Februar 1873*. Von Leopold Prowe. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, VIII, 164 S. gr. 8°.

1883–1884: *Nicolaus Copernicus*. Erster Band: *Das Leben* (1883). Zweiter Band: *Urkunden* (1884). Berlin: Weidmannsche Buchhandlung; <http://www.archive.org/details/nicolauscopern01prowgoog>; <http://www.archive.org/details/nicolauscopern05prowgoog>.

„PRZEKRÓJ”

2009: *Nominowani do nagrody Fenomen Przekroju 2008*; http://www.przekroj.pl/pub/fenomeny/fenomeny_2008_informacja_prasowa.pdf.

„RZECZPOSPOLITA”

2008: *Przeboje 2008 roku w polskiej nauce, „Rzeczpospolita”*; <http://www.rp.pl/artykul/2,239886.html>.

SIKORSKI Jerzy

1973 (wyd. II 1985, wyd. III popr. i uzup. 1999): *Prywatne życie Mikołaja Kopernika*. Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze; II wyd. – Olsztyn: Wydawnictwo Pojezierze, 1985; III wyd. poprawione i uzupełnione – Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka, 1999.

1989: *Marcin Kromer a tradycja kopernikowska na Warmii*, „*Studia Warmińskie*”, t. 26, s. 139–148.

2005: *Grób Mikołaja Kopernika w katedrze biskupów warmińskich we Fromborku na tle polityki grzebalnej kapituły w XV–XVI wieku / Nicolaus Copernicus's tomb in the Warmia bishops' cathedral in Frombork in the light of the chapter's burial practices in the 15th to the 18th centuries* [w:] Gąssowski (red.) 2005c, s. 81–173/ Gąssowski (ed.) 2006a, s. 73–165.

2008: *Praktyka pochówków biskupich w katedrze we Fromborku oraz kwestia grobu Łukasza Watzenrodego, wuja Mikołaja Kopernika / The practise of bishops' burials in Frombork cathedral and the question of the grave of Nicolaus Copernicus's uncle, Łukasz Watzenrode* [w:] J. Gąssowski (red.) 2008a, s. 134–155.

SIKORSKI Jerzy / BELZA Marta

2008: zob. Belza 2008.

SIKORSKI Jerzy / CZARTORYSKI-SZILER Piotr

2010: zob. Czartoryski-Sziler 2010.

SŁOCIŃSKA Teresa

2009: *Spór o szczątki wielkiego astronoma. Rozmowa z dr. Tomaszem Kozłowskim z Zakładu Antropologii UMK o wiarygodności szczątków Mikołaja Kopernika znalezionych w katedrze we Fromborku*. Rozmawiała Teresa Słocińska, „Gazeta pomorska” (14 kwietnia); <http://www.pomorska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20090414/REPORTAZ/403656392>.

SOLTYSIAK Andrzej

2010a: *Kilka uwag do tekstu Karola Piaseckiego pt. „Wstrzymać Kopernika!”*, „Archeologia Żywa”, vol. 1(47), s. 62–63.

2010b: *Myślenie magiczne w interpretacji archeologicznej. Próba klasyfikacji, przykłady, perspektywy*. Tekst referatu wygłoszonego podczas konferencji naukowej „Tajemnica grobu Mikołaja Kopernika. Dialog ekspertów” (Kraków, 22–23 lutego 2010); <http://www.antropologia.uw.edu.pl/AS/as-028.pdf>; streszczenie referatu w: Kokowski (red.) 2010b, s. 10.

SOLTYSIAK Andrzej, KOZŁOWSKI Tomasz

2009: *Komentarz do identyfikacji cranium 13/05 z Fromborka jako kości Mikołaja Kopernika*, „Archeologia Polski”, vol. 54(2), s. 377–386.

STANISŁAWSKA Aleksandra, FILC REDLIŃSKA Izabela, KOWALSKI Krzysztof, URBAŃSKI Krzysztof, KOŚCIELNIAK Piotr

2008: *Przeboje 2008 roku w polskiej nauce*, „Rzeczpospolita” (27.12.2008); <http://www.rp.pl/artukul/2,239886.html>.

STANISŁAWSKA-KLOC Sybilla

2009: *Zasady wykorzystywania cudzych utworów: prawo autorskie i dobre obyczaje (etyka cytatu)*, „Diametros” nr 19 (marzec 2009), s. 160–184; <http://www.diametros.iphils.uj.edu.pl/?pdf=209>.

STEFANIAK Marcin

2008: *Misterium cranii Nicolai Copernici* (29 min 12 s), reż. i scen. Marcin Stefaniak, Fundacja Bankowa im. Leopolda Kronenberga.

STÖFFLER Johann

1518: *Calendarium Romanum magnum, Caesareae maiestati dicatum*. Oppenheim: Jacob Köbel; egzemplarz ETH-Bibliothek Zürich, sygn.: Rar 8909 q; <http://www.e-rara.ch/zut/content/pageview/772508>; <http://www.e-rara.ch/download/pdf/725955?name=Calendarium%20Romanum%20magnum>.

SUPRUNIUK Mirosław Adam

2005: *Mikołaja Kopernika portret młodzieńczy*; <http://www.bu.umk.pl/cymelia/chapman.html>.

SZCZEPKOWSKA Magdalena

2005: *Grób astronoma. Rozmowa z prof. Karolem Piaseckim, kierownikiem Zakładu Antropologii Społecznej Instytutu Socjologii i Psychologii Uniwersytetu Szczecińskiego*, „Kurier Szczeciński” 25 listopada, s. 11 (rozmawiała Magdalena Szczepkowska).

ŚNIEGOCKI Józef, KIELA Paweł, ŚNIEGOCKI Robert

2008: *Film pt. „Światowe odkrycie archeologów z Pułtusza. Poznana tajemnica grobu Kopernika”*; KOPERNIK_AH.flv; <http://pl.youtube.com/watch?v=H76Wf928eKo>; program przygotowali: Józef Śniegocki, Paweł Kiela; zdjęcia Robert Śniegocki.

TORWIRT Leonard

1953: *Zagadnienie autentyczności portretu Mikołaja Kopernika, znajdującego się w Muzeum Pomorskim w Toruniu*, „Ochrona Zabytków” R. 6 (1953) nr 1 s. 4–46.

„TVN24.PL”

2008: *To są szczątki Kopernika*, 2008.11.20, „Gazeta Wyborcza”, tvn24.pl, PAP (sm//kdj); <http://www.tvn24.pl/12690,1573901,0,1,to-sa-szczatki-kopernika,wiadomosc.html>.

UPPSALA UNIVERSITY LIBRARY

2002: *The Waller Manuscript Collection, Full Record Waller Ms pl-00045*; <http://waller.ub.uu.se/object.xsql?DBID=26248>.

2009a: *Copernicus Collection* (45 tomów); <http://www.ub.uu.se/en/Collections/Early-imprints/Special-collections/Copernicus-Collection/>.

2009b: *Copernicus Collection: Copernicus Porträtt*; <http://www.ub.uu.se/Global/Kulturarvs-material/Äldre%20tryck/Copernicus%20porträtt.jpg>.

WASIUTYŃSKI Jeremi

1938 (II wyd. 2007): *Mikołaj Kopernik. Twórca nowego nieba*. Warszawa: Wydawnictwo Przeworskiego; II wyd. (2007) – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

1963: *Uwagi o niektórych kopernikanach szwedzkich*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria C, z. 7, s. 68–85.

WEBER Paul

1914: *Die Polen in Oberschlesien. Eine statistische Untersuchung*. Mit einem Vorwort „Die Fehlerquellen in der Statistik der Nationalitäten” von Professor Dr. Ludwig Bernhard. Berlin: Verlag von Julius Springer.

WOJCIECHOWSKA Joanna

2007: *Może szwedzkie księgi pomogą odnaleźć Kopernika*, „Gazeta Wyborcza”, Olsztyn (relacja o badaniach oparta na wywiadzie z prof. J. Gąssowskim) (08.02.2007); <http://miasta.gazeta.pl/olsztyn/1,93864,3906723.html>.

ZAJDEL Dariusz

2005a: *Rekonstrukcja prawdopodobnego-przyżyciowego wyglądu głowy na podstawie czaszki*. CD-R; Zespół Badań Antroposkopijnych, Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Komendy Głównej Policji. Frombork, 03.11.2005.

- 2005b: *Czy tak wyglądał Mikołaj Kopernik?*, „Centralne Laboratorium Kryminalistyczne Komendy Głównej Policji”, <http://www.policja.pl/porta1.php?serwis=clk&dzial=388&id=10826&search=1125>.
- 2006: *Czy tak wyglądał Kopernik?*, „Problemy Kryminalistyki”, nr 251, s. 39–44; <http://clk.policja.pl/download.php?s=4&id=27816>.
- 2007: zob. Paszkowska 2007.

ZIELIŃSKA Hanna

- 2009: *O poszukiwaniu grobu Kopernika* (rozmowę z prof. Jerzym Gąssowskim przeprowadziła Hanna Zielińska); Radio TOK FM 1 lutego, godz. 12.00–13.00; pliki nau0102a.mp3, nau0102b.mp3 z nagraniem audycji (otrzymane z Radio TOK FM), w posiadaniu autora artykułu.

